

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra české literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Druhý život Josefa Jaroslava Langra
The Second life of Josef Jaroslav Langer

Adam Balling

Vedoucí práce: PhDr. Věra Brožová, Ph.D.
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk se zaměřením na vzdělávání
Dějepis se zaměřením na vzdělávání

2017

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Druhý život Josefa Jaroslava Langra vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 19. Dubna 2017

.....

podpis

Rád bych využil možnosti poděkovat vedoucí své práce, PhDr. Věře Brožové, PhD., za její ochotu ujmout se tohoto tématu a za její připomínky, rady a trpělivost.

ANOTACE

Účelem této bakalářské práce je sledovat proměny ohlasu kdysi slavného básníka Josefa Jaroslava Langra od jeho smrti v roce 1846 až po současnost. Práce je uvedena Langrovým stručným životopisem a rozdělena na kapitoly o recepci Langrova díla, milostného života, vzhledu a povahy, záhadného odchodu z Prahy, o jeho alkoholismu a posledních letech života a jeho ohlasu v rodném městě. Hlavními prameny práce jsou články v odborném tisku, memoáry Langrových přátel a Langrovy biografie.

KLÍČOVÁ SLOVA

Josef Jaroslav Langer * Druhý život * Nachleben * Lázně Bohdaneč * Národní obrození * Satira * Poezie

ANNOTATION

This bachelor thesis focuses on changes of legacy of once famous poet, Josef Jaroslav Langer since his death in 1846 to present time. First part of this thesis is a brief biography of Langer, the biography is followed by chapters on reception of Langer's literary works, his lovelife, character and appearance, mysterious departure from Prague, his alcoholism and later years, including his legacy in his birthplace. Main sources of this thesis are scientific articles, memoirs of Langer's friends and Langer's biographies.

KEYWORDS

Josef Jaroslav Langer * Second life * Nachleben * Lázně Bohdaneč * Czech national revival * Satire * Poetry

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Langrův životopis.....	7
2.1. Langrovo dílo.....	11
3. Langrova láska	18
4. Langrův vzhled a povaha ve vzpomínkách současníků	23
5. Langrovo zmizení z Prahy.....	28
6. České lesy.....	34
7. Langrův život v Bohdanči a jeho smrt	39
8. Langer jako literární postava.....	48
8.1. Bohdanečská merenda	48
8.2. Chabé srdce.....	50
8.3. Loučení	52
8.4. Shrnutí.....	54
9. Langrův Bohdaneč	57
10. Závěr.....	60
11. Prameny a literatura	63

Úvod

Satirik, nejnadanější z epigonů Čelakovského, polozapomenutý básník, tyto přídomky se u jména Josefa Jaroslava Langra, českého básníka první poloviny devatenáctého století, objevují nejčastěji. Ale to jsou všechno přídomky z různých, spíše starších pramenů, dnes se dá říci, že Langer je básník zapomenutý, tedy přinejmenším širokou veřejností. Můj zájem o Langra probudily zápisy v kronice města Bohdanče, kde se Langer narodil a kde i zemřel. Langrovo jméno mi do té doby bylo známé jen z městského hřbitova. Téhož roku jsem se ve škole dozvěděl o fenoménu druhého života, tedy sledování odkazu té či oné osoby. A téma mojí bakalářské práce, který jsem si měl v té době zadávat, bylo na svatě.

Tato práce si dala za úkol vysledovat, jak se na Langrovo dílo a hlavně jeho život pohlíželo zejména po jeho smrti. Budu se soustředit na ohlas Langrovy tvorby, jeho milostný život, který po jeho smrti vzbudil velkou pozornost, pokusím se ze vzpomínek Langrových přátel vykreslit jeho povahu, srovnám různé teorie týkající se Langrova záhadného odchodu z Prahy, pozastavím se nad jeho revoluční básní *České lesy*, povšimnu si Langrových posledních let v jeho rodném Bohdanči a na závěr rozeberu Langra jako literární postavu. V závěru práce chci předložit chronologický přehled nejdůležitějších zmínek o Langrovi a upozornit na to, jak se v té které době Langer jevil.

Langrův životopis

Než se začnu věnovat tématu práce, považuji za vhodné stručně nastínit příběh Langrova života tak, jak ho vykládá František Hampl ve své monografii o Langrově životě a díle. Langrova biografie, *Básníkův ztracený život*, jsem zvolil, protože je ze všech tří Langrových životopisů nejmladší a jeho autor měl k dispozici nejvíc pramenů o Langrovi. František Hampl byl vzděláním inženýr, sám psal ale básně a historické práce zejména zaměřené do devatenáctého století. Kromě básní a dějepisných prací s regionální tematikou psal i povídky, v jedné z posledních dvou kapitol této práce se budu dvěma jeho povídkami zabývat. Kromě toho, že je Hamplův životopis nejmladší a jeho autor měl k dispozici nejvíce pramenů, hlavně oba starší životopisy, jsem Hamplův životopis zvolil i proto, že je nejdostupnější a jeho autor v závěru lehce nastínil Langrův druhý život.

Josef Langer, básnickým jménem Jaroslav, se narodil 12. listopadu 1806 v městečku Bohdanči ležícím na křižovatce silnic spojujícím Chlumeck s Pardubicemi a Hradec Králové s Přeloučí. Langrův otec Josef byl jedním z nejbohatších měšťanů a městským důchodním (výběřcím daní) a bydlel v domě na Hradecké ulici, která dnes nese název po jeho synovi.¹ V roce 1820 byl Langer poslán rodiči ke studiu do gymnázia v Hradci Králové.² Čtyři roky byl Langrovi třídním učitelem Josef Chmela, básník, autor bajek a překladatel.³ Chmela si všiml Langrova básnického talentu a svými radami a povzbuzováním ho podporoval. Chmela Langra také seznámil s dílem Solomona Gessnera, které sám překládal, a které mělo na Langrova ranou tvorbu vliv.⁴ Dalším z Langrových učitelů na hradeckém gymnáziu byl Václav Kliment Klicpera, který Langra učil poesii a rétorice. Podle Klicperova vzoru Langer plánoval napsat vlastní loupežnickou činohru *Bohuslav Bohdanecký*, nikdy ji ale nedokončil.⁵ Během gymnaziálních prázdnin strávených v Bohdanči se Langer také poprvé zamiloval. První Langrovou láskou byla Kateřina Steinmannová, dcera bohdanečského učitele.⁶ Kateřina Langrova lásku neopětovala, v roce 1826 se zamilovala do dašického kováře Jana Kosiny, ve stejném roce Langer dokončil gymnázium a odjel do Prahy za studiem.⁷

¹ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 11.

² Tamtéž, s. 14

³ FORST, *Lexikon české literatury*, II, s. 409n.

⁴ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 22n.

⁵ Tamtéž, s. 29.

⁶ Tamtéž, s. 31.

⁷ Tamtéž, s. 36n.

V Praze začal Langer často navštěvovat české i německé hry ve Stavovském divadle.⁸ Přes svého spolužáka z filozofie Josefa Vladimíra Pelikána se Langer seznámil s o dva roky mladším Josefem Kajetánem Tylem, také žákem Chmelovým a Klicperovým.⁹ Během studií se Langer věnoval psaní anakreontské. S přítelem Pelikánem Langer psal své první selanky, idyly, ve své době velmi oblíbený žánr jak domácí, tak překladové literatury.¹⁰ Před širším okruhem svých přátel rád deklamoval a přednášel básně, stejně jako to dělal na sklonku svého života v Bohdanči.¹¹ V únoru roku 1827 se Kateřina Steinmannová provdala, Langer jí na svatbu nepřišel.¹² Na prázdniny po dokončení prvního roku filozofie se vrátil do Bohdanče, kde se podruhé zamiloval, do své tehdy čtrnáctileté sestřenice Lori Pábíčkové.¹³

Langrův pražský život mezi vlastenci neušel pozornosti otce, který v dopisu Langra napomenul, aby se nepřestal věnovat studiu.¹⁴ Toto napomenutí bylo předzvěstí pozdější otcovy výzvy, která mohla být jedním z důvodů Langrova odchodu z Prahy. Langer filozofii úspěšně dokončil, ale vzepřel se otci, který si přál vidět svého jediného syna na právech, místo toho se Langer začal plně věnovat literární tvorbě. Už na začátku tvůrčí kariéry mu přálo štěstí, František Palacký vydal patnáct bajek z Langrova *Dvacatera Bájek v Časopisu společnosti vlasteneckého museum v Čechách* v roce 1829.¹⁵ Téhož roku vyšly v *Časopise Českého muzea* i Langrovy satiry *Kopřivy*, které daly Langrovi jedno z jeho básnických jmen *Kopřivárius*. *Kopřivy* i bajky měly mezi českými vlastenci velký úspěch, básně oslavovaly českou minulost a vyzývaly panslovanskou myšlenku.¹⁶

Langer, již jako oblíbený básník, stále chodil do Stavovského divadla, kde měl příležitost vidět svou třetí lásku, kterou ve svém díle nazýval obvyklým jménem Běla. Jméno Běla používal v milostné poezii už Puchmajer a Čelakovský, Langer sám ho už použil jako krycí jméno pro modrookou Kateřinu Steinmannovou, v divadle si ale našel novou, černoookou, Bělu, kterou ve svém díle nazýval též hvězdou-horskou, hraběnku Šternberkovou.¹⁷

⁸ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 37.

⁹ Tamtéž, s. 38.

¹⁰ MOCNÁ, PETERKA, s. 275n.

¹¹ HAMPL, 1946 s. 46.

¹² Tamtéž, s. 40.

¹³ Tamtéž, s. 50.

¹⁴ Tamtéž, s. 52.

¹⁵ Tamtéž, s. 55.

¹⁶ Tamtéž, s. 58.

¹⁷ Tamtéž, s. 63n.

Jiné šlechtičně, kněžně Terezii Matyldě z Thurn a Taxis věnoval Langer svou další sbírku, *Selanky* z roku 1830.¹⁸ Psaní selanek se Langer věnoval již při gymnaziálních studiích pod přímým vlivem Chmely a nepřímým vlivem Gessnera, první selanky psal časově i tyto starší idyly vložil do sbírky.¹⁹ I této Langrově sbírce se dostalo příznivých recenzí, od Čelakovského v *Časopisu Českého muzea* a od profesora estetiky a kritika Antona Müllera v *Bohemii*.²⁰

Roku 1830 se Langer stal i redaktorem zábavného časopisu *Čechoslav*, ve kterém vydával své jinde neotištěné básně.²¹

Krom vydání *Selanek* a redigování *Čechoslava* byl rok 1830 pro Langera klíčový i proto, že to byl rok Langrova vypovězení z Prahy. Langer neměl v Praze stálé zaměstnání a musel se vrátit zpět do Bohdanče. Z Prahy odešel 30. července roku 1830.²² Nebyl to ještě ale odchod konečný, nebyl to ještě ten stálý pobyt v Bohdanči, který Langra zadusil. V Bohdanči stále žila dospívající sestřence Lorinka, ale ani ona, ani jiná z bohdanečských žen nebyla pro Langra dost dobrá, nebyla Bělou. Roztrpčení Langer ventiloval do *Bohdaneckého rukopisu*, který vyšel v následujícím roce v prvním svazku „*Muzejníka*“²³. Langrův první návrat do Bohdanče neměl dlouhého trvání. Do Prahy se vrátil, jakmile slíbil otcí, že si v Praze najde zaměstnání. Na konci listopadu 1830 Langer opět projel pražskými branami,²⁴ kde na něj čekala práce soukromého učitele.

18. března roku 1831 Langer opustil Prahu, ve které právě vyšel pátý svazek *Čechoslava* a v něm báseň *České lesy*.²⁵ Tuto báseň německý časopis *Der Komet* označil za revoluční a připojil k jejímu německému překladu poznámku, že cenzor, který tuto báseň povolil, musel být opilý. Výklad básně byl takový, že *České lesy* podporují polskou revoluci a nabádají k povstání i v Českých zemích. Až do 26. září nebylo rakouským úřadům známo, kde se autor básně nachází (Navzdory tomu, že jedenáctého května napsal svému příteli Věnceslavu Vášovi dopis, ve kterém plánuje navštívit opět Prahu,²⁶ takže se nemohl nijak cíleně ukrývat), nakonec byl dohledán doma, kde obdržel výzvu, aby se 12.

¹⁸ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 68.

¹⁹ Tamtéž, s. 71n.

²⁰ Tamtéž, s. 82.

²¹ Tamtéž, s. 83.

²² Tamtéž, s. 90.

²³ Tamtéž, s. 94n.

²⁴ Tamtéž, s. 100.

²⁵ Tamtéž, s. 108.

²⁶ PEŠEK, Z korespondence Josefa Jaroslava Langra, *ČMF*, 1913, s. 58.

listopadu dostavil k výsledku na krajský úřad do Chrudimi.²⁷ Během druhého pobytu v Bohdanči začal Langer zapisovat lidové venkovské svatební a jiné zvyky.²⁸

Langrovi se podařilo získat pomoc Palackého při hledání zaměstnání, Palacký nezklamal a na Langra čekalo místo v archivu Rudolfa Kinského s ročním platem 300 stříbrných. Do Palackého „*Muzejníku*“ Langer poslal satiru *Den v Kocourkově*, ale tvorbě do *Čechoslava* se asi z obav před cenzurou vyhýbal.²⁹ Práce v archivu nebyla Langrovi po chuti, nevyznal se v systému, jakým byl archiv veden a měl potíže se čtením starých listin.³⁰

Místo práce v archivu chtěl Langer redigovat časopis *Jindy a nyní*, který byl v té době velice populární a stal se předchůdcem *Květů*,³¹ nebyl ale vybrán on, nýbrž Tyl, který neměl problémy s cenzurou a byl ochotný pracovat levněji, než Langer.³²

Od roku 1833 až do své smrti už Langer žil trvale v Bohdanči, v prvních letech ještě tvořil, vydal *Svatební obyčeje a písně*, *České prostonárodní obyčeje a písně* a několik selanek. Žil v domě svých rodičů a díky otcově pozici vykonával písařské práce na městské radnici. Rád sbíral staré mince, zejména slovanské a také patrně myslel na Lori Pábíčkovou.³³ V Bohdanči se věnoval společenskému životu městečka, zpíval a recitoval na merendách a improvizoval tam svoje krakováčky, jejichž recitací zaplňoval mezery mezi tanci.³⁴ Ale ani Langrova láska k Lori nedopadla dobře, Lori se odstěhovala do Chotěboře, kde sloužila na faře svého bratra Františka³⁵, kde v roce 1841 zemřela³⁶. Naposledy se Langer zamiloval do Márinky, dcery bohदानeckého porybného, ale jediný syn jednoho z nejbohatších měšťanů bohदानeckých jí, podle Hampla, nebyl dost dobrý. Langrovo srdce bylo definitivně zlomeno.³⁷ Poslední léta života Langer patrně vůbec nepsal, pokud ano, všechno v návalech frustrace spálil a mnohem více se věnoval alkoholu. Roku 1844 otiskl Palacký v „*Muzejníku*“ osmnáct krakováček pod názvem *Hraběnce* ***

²⁷ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 110n

²⁸ Tamtéž, s. 116.

²⁹ Tamtéž, s. 118.

³⁰ Tamtéž, s. 119.

³¹ FORST, *Lexikon české literatury*, II, s. 537n.

³² HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 122n.

³³ Tamtéž, s. 134n.

³⁴ Tamtéž, s. 142n.

³⁵ Tamtéž, s. 151n.

³⁶ Tamtéž, s. 160.

³⁷ Tamtéž, s. 155n.

na památku, jednalo se ovšem o starší Langrova díla neznámého data vzniku.³⁸ Langer zemřel pět let po Lori, 28. dubna 1846 ve věku třiceti devíti let.³⁹

Langrovo dílo

V samém úvodu této práce je Langer označen za satirika, polozapomenutého básníka, žáka Čelakovského. Tím vším Langer byl, je ale pravda, že *Josefu Jaroslavu Langrovi byla vždy věnována pozornost spíš pro jeho život ztroskotance než pro jeho básnické dílo...*⁴⁰ Těmito slovy začíná esej *Nesplacený dluh* spisovatele a básníka Ivana Slavíka, zařazený do sbírky esejů *Tváře za zrcadlem*. V eseji se jeho autor snaží napravit křivdu, kterou literární historie Langrovi způsobila tím, že jeho dílo bagatelizuje. Slavík v různých esejích porovnává Langrovo dílo (pohádku *Devatero krkavců a bezejmennou báseň, Slavíkem nazvanou Jezdec na Jelenu*) s Erbenovými *Svatebními košilemi* a Čelakovského *Tomanem a lesní pannou*, které jsou mladší, než odpovídající díla Langrova, poukazuje na podobná slova v rýmu, podobné rytmické schéma a veršovou intonaci. Slavík dochází k závěru, že se slavnější kolegové u Langra inspirovali.⁴¹

Langer je básník a spisovatel, většina badatelů se ale soustředí na jeho životní osudy, a nevěnují Langrovi dílu bližší pozornost. Myslím si ale, že by nebylo správně, pokud píšou o Langrově druhém životě, Langrovo dílo zcela vynechat. V této kapitole chci sledovat hodnocení Langrova díla napříč různými dějinami české literatury, slovníky českých spisovatelů a učebnicemi. Nejprve uvedu seznam děl, která budu zkoumat a pak se postupně zaměřím na to, jak je v nich zobrazován vztah Langra k Čelakovskému a jednotlivá Langrova díla (*Selanky, Krakováčky, satiry, sbírky lidových písní a tradic a drama Mária Záleská*)

Na začátku dvacátého století vyšla tři literárněhistorická kompendia, jejichž pojetím Langra se budu stručně zabývat, je to *Literatura česká devatenáctého století*, která vyšla v roce 1903 a je kolektivním dílem, Langrovi je v této publikaci věnována padesátistránková kapitola, jejímž autorem je Josef Hanuš. Mezi dalšími autory těchto dějin je i Jan Jakubec a Jaroslav Vlček. V roce 1910 poprvé vyšly Novákovy *Přehledné dějiny literatury české*. Jakubcovy *Dějiny literatury české* vyšly poprvé o osm let později v roce 1911, Langrovi autor věnoval čtyři strany. Druhé vydání z třicátých let je obsáhlejší,

³⁸ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 158.

³⁹ Tamtéž, s. 165.

⁴⁰ SLAVÍK, *Tváře za zrcadlem*, s. 43.

⁴¹ Tamtéž, s. 43n; s. 38n.

i Langrovi je věnováno více prostoru. Druhý díl Vlčkových *Dějin české literatury*, který se zabývá národním obrozením do čtyřicátých let devatenáctého století, vyšel v roce 1914.

V roce 1960 poprvé vyšly *Dějiny české literatury*, zvané akademické. Hlavním redaktorem těchto dějin byl Jan Mukařovský, druhý díl, věnovaný národnímu obrození redigoval Felix Vodička. V těchto dějinách získávají vlastní kapitolu jen nejvýznamnější autoři (Dobrovský, Jungmann, Kollár, Čelakovský...), Langrovo dílo je tu tedy rozptýleno do více kapitol, kde je jen stručně popsáno.

V roce 1990 vyšel *Slovník básnických knih*, dílo kolektivu Miroslava Červenky, Vladimíra Macury, Jaroslava Meda a Zdeňka Pešaty, z Langrova díla jsou do něj zařazeny *České krakováčky*, autorem hesla o nich je Vladimír Macura. V témže roce vyšla poměrně stručná vysokoškolská učebnice Josefa Poláka *Česká literatura 19. století*.

V roce 1998 poprvé vyšla vysokoškolská učebnice *Česká literatura od počátků k dnešku*, další kolektivní dílo Jana Lehára, Alexandra Sticha, Jaroslavy Janáčkové a Jiřího Holého. Pro zajímavost zařazují učebnici *Histoire de la littérature tchèque* Hany Voisine-Jechové, která vyšla ve Francii v roce 2001, a do češtiny ji přeložil Aleš Haman, autor vysokoškolské učebnice o dějinách české literatury *Trvání v proměně*. Hamanova učebnice vyšla v roce 2007, já budu pracovat s druhým, přepracovaným vydáním z roku 2010. Ve francouzské učebnici se hovoří zejména o *Českých lesích*, zdůrazňuje se Langrovo polonofilství a náklonnost k polskému romantismu, ostatní díla jsou pouze zmíněna.⁴²

Ve starších kompendiích (Hanuš, Jakubec, Vlček) je zdůrazňována Langrova pozice jako žáka Čelakovského, poměrně zajímavě to v samém úvodu kapitoly o Langrovi říká Josef Hanuš. *František Ladislav Čelakovský byl pěvcem českého lidu; nadaného epigona jeho (...) mohli bychom nazvat básníkem českého městečka Bohdanče a jeho polabského okolí.*⁴³ Hanuš tu tedy přiznává Langrovi talent, ale dává mu menší úlohu a menší vliv, než jeho učiteli Čelakovskému, dokonce později hovoří o Langrově zbožné úctě k Čelakovskému.⁴⁴ Obecně je ale Langer mezi žáky Čelakovského kladen na přední místo, Jakubec o něm říká, že se vyvíjel samostatněji než ostatní žáci (František Jaroslav Vacek Kamenický, Josef Krasoslav Chmelenský), proto mu věnuje vlastní kapitolu, i když poměrně krátkou.⁴⁵ Jaroslav Vlček je k Langrově talentu skeptičtější, říká o něm, že stejně jako ostatní Čelakovského žáci nevyzrál v samostatnou osobnost.⁴⁶ I v *Přehledných*

⁴² VOISINE-JECHOVÁ, *Dějiny české literatury*, s. 247.

⁴³ HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 601.

⁴⁴ Tamtéž, s. 605.

⁴⁵ JAKUBEC, *Dějiny literatury české, 1911*, s. 539.

⁴⁶ VLČEK, *Dějiny české literatury*, s. 222.

dějinách je Čelakovského vliv na Langrovo dílo opakovaně připomínán, ovšem v menší míře.⁴⁷ V „Akademických“ dějinách je Čelakovský pro Langra spíše zdrojem inspirace nebo průkopníkem ohlasové poezie, než učitelem, vzápětí je ale připomenuto, že Langer psal i ohlasovou poezii subjektivně *České krakováčky se mohly opřít o tradici Čelakovského Slovanských národních písní (...)* Právě na pozadí této tradice vystupuje však výrazně do popředí subjektivnost, citová hloubka a opravdovost Langrova pojetí.⁴⁸

V dalších přehledech českých dějin literatury vliv Čelakovského na Langra postupně slábne, v *Dějninách literatury od počátků k dnešku*, je Langrovo dílo věnována menší pozornost, než jeho polemickému postoji k Čelakovskému a k ohlasové poezii. *Prohlásil však, že „k smíchu vede“, když si „hraje básník na sedláka“ a nemluví za sebe.*⁴⁹

Prvním samostatným Langrovým dílem byly *Selanky*, které vyšly v roce 1830. Josef Hanuš rozděljuje sbírku idyl do tří skupin, z nichž nejhodnotnější je ta, v které je podle Hanuše nejvíce znát vliv Čelakovského. U *Selanek* dále zdůrazňuje inspiraci dílem Solomona Gessnera, říká ale, že Gessnerovské umístění idyl do antického dávnověku Langer nahradil originálnějším umístěním do dávnověku slovansko-pohanského, v duchu Lindovy *Záře nad pohanstvem*.⁵⁰ Nejlepší ze *Selanek* je podle Hanuše *Devatero krkavců*, které patří k nejlepšímu, co Langer napsal; při vši fantastice dýše z nich svěží, opravdová poezie, již dnešní čtenář tak málo nalézá v přesládlých, strojených, neživotných selankách starších.⁵¹ V selankách podle Hanuše Langer experimentoval s literárními formami, aby se našel v ohlasové poezii, baladě a pohádce (díky Čelakovskému), kterou sice za svého života nedokázal dovést k dokonalosti, stal se ale zdrojem inspirace pro Erbena.⁵² Jaroslav Vlček stejně jako Josef Hanuš píše, že Langrovi se psaly idyly snadno, narodil se v idylickém venkovském prostředí, na rozdíl od Hanuše ji ale využívá k negativnímu hodnocení Langra, *Odsud brala tedy látku Langrova neveliká obraznost, a tam později mysl jeho, vybouřivši se satirou, ztrácela se v nečinném dumání.*⁵³ Jinak Vlček hodnotí *Selanky* celkem kladně, píše, že byly napsány ve vhodné době, kdy byla sentimentální a přesládlá literatura oblíbená, o aktualizaci prostředí selanek Vlček nehovoří.⁵⁴ I pro Jakubce je *Devatero krkavců* vrcholným dílem ze *Selanek*, kterým jinak nevěnuje větší

⁴⁷ NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, s. 369n.

⁴⁸ VODIČKA, *Dějiny české literatury II*, s. 350.

⁴⁹ LEHÁR et al., *Česká literatura od počátků k dnešku.*, s. 200n; 206.

⁵⁰ HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 608.

⁵¹ Tamtéž, s. 613.

⁵² Tamtéž, s. 614.

⁵³ VLČEK, *Dějiny české literatury*, s. 225.

⁵⁴ Tamtéž, s. 226.

pozornost.⁵⁵ V *Přehledných dějinách* a v Polákově učebnici se u Selanek jen zmiňuje vliv Čelakovského,⁵⁶ Polák ale připomíná, že se Langer postupně vlivu Čelakovského zbavil. V „Akademických“ *Dějínách literatury* je u Selanek, ústy Čelakovského, vyzdvížena neobyčejně silná subjektivita, která je brána jako pozitivní jev, i když sám Čelakovský Langrovi vytýkal nedostatek objektivity.⁵⁷

Ze všech Langrových děl je nejstabilnější hodnocení krakováčků. Hanušem počínaje se u nich vyzdvihuje jejich prostota, opravdovost a hloubka citu, Hanuš cituje Fričovy paměti, podle kterých byl Langer kladen Fričovými současníky na roveň Máchovi. Podle Hanuše patří sbírka *Hraběnce *** na památku* k nejlepší milostné poezii té doby.⁵⁸ Jakubec pozitivisticky propojuje Langrovu slabou a pasivní povahu s jeho milostnou poezií o nešťastné a odmítnuté lásce, přiznává ale krakováčkům hloubku citu.⁵⁹ I *Přehledné dějiny* hodnotí *Krakováčky* jako dílo nejsvěžejší, nejvášnivější a nejupřímnější.⁶⁰ Vodičkovo ocenění subjektivitu Langrových krakováčků jsem už zmiňoval výše.⁶¹ Zdeněk Nejedlý se u příležitosti stého výročí Langrova narození v *Lumíru* věnuje Langrovu dílu a dochází k závěru, že krakováčky jsou nejlepší Langrův výtvar.⁶²

Krakováčky jsou drobné improvizované popěvky k tanci, často s milostnou tematikou, tedy jsou to básně nadčasové, proto se jejich hodnocení příliš nemění. Mnohem znatelnější rozdíly jsou v hodnocení Langrova díla satirického. Autoři se shodují, že vydáním první sbírky satir, *Kopřiv*, se Langer proslavil.⁶³ Novák přiznává, že *Kopřivy* jsou sice britkými satirami, ale pro dnešního čtenáře jsou nepochopitelné,⁶⁴ Langer své satiry ukrýval do alegorií a podobenství, obvykle se zvířecí tematikou. Jakubec, kritický k Langrově osobnosti a povaze, tvrdí, že *Kopřivám* chybí Kollárova smělost a úchvatnost.⁶⁵ Rozporuplné je i hodnocení větších Langrových satirických děl, *Bohdaneckého rukopisu* a *Dne v Kocourkově*. Josef Hanuš, který se k Langrovi jinak staví pozitivně, tyto satiry spíše odmítá, dnešního čtenáře sotva zaujmou, mají význam jen jako zrcadlo doby. Obzvláště negativně hodnotí *Den v Kocourkově*, který je prý nudný, naivní, směšný, mělký, dialogy suchopárné a vtipy fraškovité. Hanuš zcela ojediněle připouští

⁵⁵ JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, 1911, s. 539.

⁵⁶ NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, s. 370, POLÁK, *Česká literatura 19. století*, s. 73.

⁵⁷ VODIČKA, *Dějiny české literatury*, s. 343; ZÁVODSKÝ, *František Ladislav Čelakovský*, s. 140.

⁵⁸ HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 618n.

⁵⁹ JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, 1911, s. 540.

⁶⁰ NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, s. 370.

⁶¹ VODIČKA, *Dějiny české literatury*, s. 350.

⁶² NEJEDLÝ, Josef Jaroslav Langer o umění, *Lumír*, s. 8.

⁶³ Mj. HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 620.

⁶⁴ NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, s. 370.

⁶⁵ JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, 1911, s. 539.

možnost, že Langer, který důkladně znal *Záři nad pohanstvem*, mohl pochybovat o pravosti *Rukopisů* a v této satíře své pochybnosti opatrně vyjádřit.⁶⁶

Blanka Hemelíková se ve svém příspěvku k plzeňskému sympoziu z roku 2013 *Bohdaneckému rukopisu* věnuje, oceňuje, že Langer uměl pracovat s mystifikací („Nález“ rukopisu oznamuje Langer v roce 1830 v *Čechoslavu* a vydává jej roku 1831 v *Časopise Českého muzea*), ale nikde ani nenaznačuje možnost, že by Langer v pravost *Rukopisů* nevěřil, nebo ji dokonce chtěl napadat, Langer se vyslovuje proti posvátnosti *Rukopisů*, ne proti jejich pravosti.⁶⁷

Názor, že by Langer mohl pochybovat o pravosti *Rukopisů*, přímo odmítá Jan Jakubec v druhém vydání svých *Dějin*, kde označuje Langrovy satiry za krotké a parodování nálezu rukopisu za neoriginální.⁶⁸ Je tedy zvláštní, proč Jakubec nazval kapitolu o Langrovi Parodie a satira.⁶⁹ Nejkladněji hodnotí Langrovy satiry Jaroslav Vlček, který oceňuje skvělé myšlenky a jazykovou pozoruhodnost *Dne v Kocourkově*, a označuje jej za největší plod Langrův. Nesprávně ale Vlček říká o *Bohdaneckém rukopisu*, že se v něm doporučuje tehdejší poezie.⁷⁰ Je sice pravda, že v poznámce pod čarou Langer říká, že by si české ženy měly kupovat *Hyacinty*, (což je narážka na stejnojmennou sbírku Jana Křtitele Vladyky) Langer ovšem vysvětluje, že se jich používá pro vrhnutí, což je silně ironická a poměrně ostrá poznámka.⁷¹ V *Akademických dějinách* se o *Dni v Kocourkově* nepíše vůbec, *Bohdanecký rukopis* je zde jen formální satirou, na rozdíl od *Kopřiv*, které jsou hodnoceny lépe. V duchu marxistické teorie je v nich oceněna myšlenka, že Langer postřehl, že *síla národa záleží v tom, je-li vedoucí třída věrna národu*.⁷² Aleš Haman vychvaluje Langrovu schopnost využít jazyka k parodování vysokého literárního stylu, pravopisných bojů mezi iotisty a ypsilonisty, a originální alegorické sochy v kocourkovském muzeu.⁷³ Podobně Zdeněk Nejedlý ve svém druhém langrovském článku v časopise *Zvon* z roku 1906, tedy o sto let dříve píše, že Langrovy satiry nad ostatní té doby vynikají lehkostí a srozumitelností slohu.⁷⁴

Pokud jde o hodnocení Langrova sbírání lidové slovesnosti, Josef Hanuš chválí, že Langer sbírání básní doplnil poznámkami o tom, kdy se takové básně zpívají, bez takových

⁶⁶ HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 640n.

⁶⁷ HEMELÍKOVÁ, *Recepce Rukopisů v humoru a v satíře*, s. 110.

⁶⁸ JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, 1934, s. 607.

⁶⁹ JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, 1911, s. 541.

⁷⁰ VLČEK, *Dějiny české literatury*, s. 229.

⁷¹ LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 121.

⁷² VODIČKA, *Dějiny české literatury*, s. 362.

⁷³ HAMAN, *Trvání v proměně*, s. 88n.

⁷⁴ NEJEDLÝ, *Vzpomínka na J. J. Langra*, *Zvon*, s. 691.

poznámek nemá sběr zdaleka takovou hodnotu, čehož si nebyl vědom ani sám Čelakovský.⁷⁵ Jakubec, který se jinak staví k Langrovi negativně, uznává Langrovy teoretické úvahy o národopisu, v kterých jedině pokročil nad Čelakovského. Langer poznal, že epika není v české lidové poezii zastoupena, česká lidová epika patří do děl prozaických, do pohádek a pověstí.⁷⁶ Zdeněk Nejedlý ve svém již zmíněném článku v Lumíru oceňuje Langrův postoj k lidové slovesnosti a ohlasové poezii, podle Nejedlého šel Langer na rozdíl od Čelakovského správnou cestou. A správně poznal, že česká lidová epika není v písni, ale v pověstech a pohádkách. Podle mého názoru ale Nejedlý silně přeceňuje, kdy tvrdí, že Langer vytvořil krakováčků, které Nejedlý považuje za Langrem napsaná lidová díla, stovky ba tisíce.⁷⁷ Jaroslav Vlček Langrovy sbírky obyčejů označuje jen za nehotová díla, stejně jako *Márinku Záleskou*.⁷⁸

Hodnocení hry *Márinka Záleská* je velice rozporuplné, Vlček ji jako nehotovou ignoruje, podle Hanuše *tu Langer neprojevil mnoho dramatického talentu (...) vrcholem všeho jest nepravdivá, nepřirozená tragicko-komická scéna mezi matkou a dcerou v druhém jednání*.⁷⁹ Podobně o ní píše Jan Jakubec.⁸⁰ Zcela jiné je hodnocení Langrova dramatického pokusu v *Akademických dějinách*, *Márinka Záleská* je popisována jako umělecky a ideově náročné dílo odehrávající se v současnosti, čímž vyniká nad soudobá díla. Nedokončená hra je prý působivě dramatická, její postavy jsou toho nejvášnivějšího charakteru, jejich touha je otázkou života a smrti. Z popisu *Márinky Záleské* Langer působí jako neobyčejně nadaný dramatik a jeho autorské schopnosti jsou v popisu opakovaně srovnávány s Máchou.⁸¹

Langrovi životopisci líčí Langra jako populárního mladého literáta, nadaného a oblíbeného. Na vřelé přijetí Langrova díla upozorňuje i Josef Bojislav Pichl, možná trochu závistivě připomíná,⁸² jak populární Langer byl. Necelých šedesát let po Langrově smrti, kdy začaly vycházet první české dějiny literatury, se postoj k Langrovi změnil. Časový odstup nezapůsobil na přijetí Langrova díla dobře. Šedesát let po Langrově smrti, už není český jazyk základní literární hodnotou, postoj k Langrovi se stává kritičtější. V hodnocení Langrova díla jsou mezi autory dějin literatury rozdíly, které jsem se pokusil znázornit výše v této kapitole. Langrovi je s postupujícím časem věnována stále menší

⁷⁵ HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 648.

⁷⁶ JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, 1911, s. 541.

⁷⁷ NEJEDLÝ, Josef Jaroslav Langer o umění, *Lumír*, s. 7.

⁷⁸ VLČEK, *Dějiny české literatury*, s. 232.

⁷⁹ HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 652.

⁸⁰ JAKUBEC, *Dějiny literatury české*, 1911, s. 541.

⁸¹ VODIČKA, *Dějiny české literatury*, s. 395.

⁸² PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 75.

pozornost, ve starších dějinách měl Langer souvislý výklad (i případě Vlčkově, který Langra zařadil do kapitoly o Čelakovském), v dějinách „akademických“ jsou zmínky o Langrovi rozptýleny. Problém se zařazením Langra je i ve vysokoškolských učebnicích, v *České literatuře od počátků k dnešku* jsou zmínky o Langrovi, v podstatě redukováné na jeho postoj k ohlasové a lidové poezii, rozděleny mezi kapitolu o preromantismu a biedermeieru a romantismu.⁸³ V Hamanově *Trvání v proměně* je Langer označen za přechodný zjev mezi Jungmannovci a mladou generací.⁸⁴ Zdá se, že v poslední době nemají autoři o Langrovi zcela jasno. A protože Langer není probírán na středních školách a i ve vysokoškolském výkladu je zmíněn spíš okrajově, zdá se, že se fakt, že je Langer básníkem víceméně zapomenutým, nezmění.

⁸³ LEHÁR et al., *Česká literatura od počátků k dnešku*. s. 200n, 206.

⁸⁴ HAMAN, *Trvání v proměně*, s 87.

Langrova láska

V předchozí kapitole jsem se pokusil dokázat, že s postupujícím časem se vytrácel zájem o Langrova díla. Zájem o Langra ale zcela nezmizel. Langrovy nešťastné lásky, naznačený v první kapitole této práce, znatelně prodloužily Langrův druhý život. Langrova nešťastná zamilovanost k jeho životopisu patří, proto o ní v prvním životopise píše Václav Filípek, zabývá se jí Zdeněk Nejedlý, ve své *Vzpomínce na J. J. Langra* z roku 1906, i Josef Pešek ve svém životopise z desátých let dvacátého století, ale vrchol zájmu o Langrův milostný život se objevil čtyřicátých letech dvacátého století. V roce 1940 napsal literární historik Emil Felix knihu *Milenky českých básníků*, ve které se zabývá milostným život významných literátů devatenáctého století (Kromě Langra i Kolllár, Čelakovský, Mácha...). Kromě toho v první polovině čtyřicátých let vychází tři milostné povídky o Langrovi, kterým se budu věnovat v samostatné kapitole, v *Lidových novinách* vychází cenný článek *Langrova hraběnka* *** a konečně Langrův životopis Františka Hampla. Toto výrazné a poslední zvýšení zájmu o Langra přichází v době německé okupace a je součástí obecné literární a literárně historické tendence zaměřující se na dobu národního obrození. Jedním z prvních projevů této tendence bylo převezení ostatků Karla Hynka Mácha ze zabraných Litoměřic do Prahy v roce 1938.

Zdeněk Nejedlý, přistupující k Langrovi dílu kriticky, se ve svém druhém článku o Langrovi, sto let po Langrově narození, ptá: „*Jakým právem však tehdejší generace (májovci) kladla vedle Máchy a Nebeského i Langra? Jeho básnické spisy nikterak toho nevysvětlují ani neospravedlňují. Nenalezneme v nich díla, jež by se mohlo přiřaditi k Máji nebo Protichůdcům.*“⁸⁵ Nejedlý vzápětí odpovídá, že *Langer byl mnohem větší básník života než básník veršů*, tvrdí, že Langer svůj nejpřímnější milostný cit a nejhlubší pohnutí vyjádřil *papírově působící anakreontikou*⁸⁶ (v ostrém a doslovném rozporu s o rok starší *Literaturou českou devatenáctého století*). Není jisté, jestli Langer dokázal svoje city přiznat před svým milostným protějškem. Podle Hampla nevíme, zda Langer svou lásku k Lori Pábíčkové *proměnil v slova přímého vyznání*.⁸⁷ Zdá se, že po prvním odmítnutí od Kateřiny Steinmannové se citlivý Langer neodvážil vyjevit své city další ženě. Kromě výše zmíněných čtyř žen Hampl v souvislosti s Langrem a ženami mluví jen o letmých známostech.

⁸⁵ NEJEDLÝ, Josef Jaroslav Langer o umění, *Lumír*, s. 3.

⁸⁶ Tamtéž, s. 4.

⁸⁷ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 146.

I nejpozoruhodnější a nejnedosažitelnější s Langrových lásek zůstala nevyslovena, o to palčivější pro Langra musela být. Tyl ve své *Poslední procházce s dvěma umrlýma*, která vyšla poprvé v *Květech* v roce 1847, vzpomíná na Langrovy časté návštěvy divadla: „*A pak tě vidím zase v pražském divadle. Víš, jak jsi tam stával o sloup opřený a v plášti zahalený, a oči tvoje litaly vzhůru, kde Ona seděla. Kde jsi to vyslovil? Já se ostýchám tu záclonu strhnouti. I tvoje ústa byla jako hrob, já nebudu pečet' tajností tvých lámati...*“⁸⁸ Hampl předpokládá, že tento milostný idol neměl o Langrově lásce ani potuchy,⁸⁹ naopak Rudolfína Holešovská, která ve svém článku v *Lidových novinách* odhalila identitu milované šlechtičny, tvrdí, že z krakováčku v Langrově poslední sbírce *Hraběnka *** na památku* vyplývá, že došlo ke sblížení mezi básníkem a Bělou.⁹⁰

Holešovská pravděpodobně naráží na první čtyři verše druhého krakováčku ve sbírce: *Když jsem ondy večer / seděl pode tebe, / myslil jsem, že anděl / padl ke mně z nebe!* tento moment je připomenut i v krakováčku osmém: *Když jsme při měsíčku / ondy si sedli, / rozum můj a láska / vojnu spolu vedly.*⁹¹ Holešovská dále z krakováčku vyvozuje existenci nějakého milostného dopisu, o kterém Langer v třináctém krakováčku píše, že jej bude navždy nosit na srdci. Langer ovšem nikde ve sbírce nepíše o tom, že by od Běly (Která není ve sbírce jmenována) dostal dopis. Podle mého názoru se v básni o skutečném dopisu nepíše, pro vysvětlení příkládám Langrův dvanáctý a třináctý krakováček.

12

*Ó, že tě tu zas mám
po trpké přestávce!
Pojď, tu se posad'me
na té známé lávce –
Ach, jen bliž, jen blíže
skloň se do náruče,
abys ucítla,
jak mi srdce tluče!*

13

Tento důkaz přízně

⁸⁸ TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 12.

⁸⁹ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 64.

⁹⁰ HOLEŠOVSKÁ, Rudolfína. Langrova hraběnka ***. *Lidové noviny*, s. 3.

⁹¹ LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 243 a 246.

*rád беру a vděčně;
s tím psaníčkem já se
nerozloučím věčně!
To já na svém srdci
budu nosit všude –
to mě sladce mučit
a zas křísit bude!⁹²*

Objetí z konce dvanáctého krakováčku je důkazem přísně, jediným fyzickým kontaktem v celé sbírce. Psaníčko může být také jen metaforou na hlavu milenky na básnickových prsou, kde se podle tradic nejen milostné poezie nosí zamilované dopisy. Nemůžeme s jistotou vědět, jestli k nějakému soukromému setkání mezi ve své době slavným básníkem a ženou z českého hraběcího rodu došlo nebo ne. Pokud ano, nešlo pravděpodobně o sezení pod hvězdami, které může být jen uměleckou licenci. Holešovská ve svém článku popírá Tylovu domněnku, že hraběnka o Langrově lásce neměla ponětí, Tyl prý jen nechtěl hraběnku kompromitovat. Holešovská také nabízí hypotézu, že Langrovo sblížení s hraběnkou mohlo být příčinou jeho nuceného odchodu z Prahy a svou myšlenku dokládá jiným krakováčkem.

*Ach, lidé, zlí lidé,
odpusť vám to nebe,
že jste dvě srdečka
odtrhli od sebe;
již na ni nemyslím,
již si jí nevšímám –
ale ve snu, ve snu
přece ji objímám⁹³*

Článek Rudolfiny Holešovské je důležitý, protože v něm autorka odhalila konkrétní objekt Langrovy milostné touhy. Podle Holešovské již Josef Pešek v životopise Langra odhalil, že opěvovaná Hvězda-horská v selance Hezká Běla bude některá ze Šternberkoven, pokládal ji ale za některou z dcer Františka Josefa hraběte ze Šternberka, jednoho ze spoluzakladatelů Zemského muzea. Tento hrabě měl pět vdaných dcer, z nichž nejmladší byla o šest let starší než Langer, Holešovská je tedy za Langrovu tajnou lásku nepovažuje, místo toho si všímá Karoliny, druhorozené dcery Josefa Leopolda hraběte ze

⁹² LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 248n.

⁹³ Tamtéž, s. 222.

Šternberka. Ponechme stranou výhradu k předpokladu Holešovské, že manželství musí být překážkou platonické lásce. Karolina Šternberková byla sice také starší než Langer, ale jen o dva roky a od svých jednadvaceti let byla vdovou s dvěma dětmi. Nešťastný osud krásné ženy, která v tak mladém věku po pouhých dvou letech manželství ovdověla nešťastnou náhodou (Její manžel se utopil) musel podle Holešovské Langra dojímat a jen rozdmýchávat jeho milostný cit. Mladá Karolina může být tou pravou Šternberkovnou i pro svoje křestní jméno, Holešovská poukazuje na to, že kromě v tehdejší poezii běžného jména Běla se v Langrových básních objevuje i jméno Linka a Pinka, které mohou být odvozeny ze zdobnělé podoby jména Karolina.

Emil Felix v knize *Milenky českých básníků* z roku 1940 v kapitole věnované Langrovi připomíná, že doslovné překládání příjmení Šternberků není jen u Langra, udělal to tak i Kollár, když nazval Jaroslava ze Šternberka Jaroslavem Hvězdohorským.⁹⁴ Emil Felix se soustředí na hvězdy i hvězdičky jinde v Langrově díle, přikládá symbolický význam třem hvězdičkám v názvu poslední Langrovy sbírky *Hraběnce *** na památku* a poukazuje na dedikaci Selanek „dědů slavných slavné dceři“ oddělenou nahoře i dole hvězdičkou. Langer dával hvězdičkám i jiný význam, nepoukazující na Šternberky,⁹⁵ Emil Felix poukazuje na šestý zpěv Bohdaneckého rukopisu, kde je slovo oficíry napsáno ***íri,⁹⁶ v poznámce Langer ironicky píše, že slovo je tak napsáno *poněvadž oficíři hvězdičky na límci nosí*.⁹⁷

Třetí Langrova láska, k Lori Pábičkové vzbudila pozornost zejména v beletrii, kde se Langer objevuje jako postava, třem těmto povídkám se věnuji v jedné z posledních kapitol této práce. Kromě beletrie se láskou k Lori zabývá i Zdeněk Nejedlý ve svém článku v časopise *Zvon* z roku 1906, Nejedlý přiznává lásce k Lori velký vliv na Langrův život, v jedné z dalších kapitol této práce operuji s teorií, že Lorinčina smrt byla posledním hřebíkem do Langrovy rakve a způsobila jeho definitivní psychický i fyzický úpadek. V poměru k mladšímu článku Rudolfíny Holešovské je zajímavé, že Nejedlý tvrdí, že některé krakováčky, které Holešovská označuje za věnované hraběnce, jsou věnovány Lori, mimo jiné i výše citovaný krakováček o odloučení milenců.⁹⁸ Velká část Nejedlého

⁹⁴ FELIX, *Milenky českých básníků*, s. 116.

⁹⁵ FELIX, *Milenky českých básníků*, s. 119.

⁹⁶ LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 119.

⁹⁷ FELIX, *Milenky českých básníků*, s. 119.

⁹⁸ NEJEDLÝ, Vzpomínka na J. J. Langra, *Zvon*, s. 718.

článek je věnována Lorince a jejímu pobytu v Chotěboři, Nejedlý připomíná, že Chotěboř je jediné konkrétní místní jméno v Langrově poezii.⁹⁹

O poslední Langrově lásce, o Márince, se příliš nepíše, jediným pramenem o Langrově vztahu k Márince je vzpomínka Jana Evangelisty Kosiny, které se budu věnovat v kapitole o Langrových posledních letech. Ivan Slavík si v jednom ze svých literárně historických esejů z osmdesátých let ve sbírce *Tváře za zrcadlem* Lori a Márinky všimá a srovnává jejich jména s Lori Šomkovou, Máchovou milenkou a Márinkou, Máchovou literární postavou.¹⁰⁰

V předchozí kapitole jsem psal, že napříč dějinami literatury je hodnocení Langrových krakováčků nejstabilnější, protože jejich téma, láska, je tématem skutečně nadčasovým, zvláště pokud vezme v potaz často opakovaná slova o jejich prostotě a vroucnosti citu. Byl to právě Langrův milostný život, který způsobil obnovení zájmu o Langra ve čtyřicátých let a tím i částečně o Langrovo dílo. Největší pozornost celkem přirozeně vzbudila Langrova láska k tajemné hraběnce, není divu, o ní psal už rok po Langrově smrti Tyl. Nešťastná láska mladého, nadějného básníka a literáta k tajemné šlechtičně je téma tak dramatické, že se mu autoři nemohli vyhnout. Taková zamilovanost nemohla skončit pouhým odmítnutím, jako zamilovanost do Kateřiny Steinmannové, ale skončila násilným přetrhnutím jejich svazku, způsobeným Langrovým odchodem z Prahy. Druhá nejsledovanější láska, k Lori Pábíčkové, která je rozebírána v povídkách o Langrovi, skončila také tragicky, Lorinčinou smrtí způsobenou vleklou chorobou. Často můžeme nalézt informaci, že Langer na jejím úmrtním loži zanechal jeden krakováček ze sbírky *Hraběnce *** na památku*, který dobře ilustruje onu vroucnost Langrova citu a jistou naivitu jeho poezie.

*Když jsem ondy večer,
seděl podle tebe,
myslil jsem, že anděl,
padl ke mně z nebe!
Neodletuj ještě
a zůstaň radš tady,
kde ty bydlit budeš,
bude nebe všady!*¹⁰¹

⁹⁹ NEJEDLÝ, Vzpomínka na J. J. Langra, *Zvon*, s. 703n.

¹⁰⁰ SLAVÍK, *Tváře za zrcadlem*, s. 30n.

¹⁰¹ LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 243, NEJEDLÝ, Vzpomínka na J. J. Langra, *Zvon*; s. 718, HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s.160.

Langrův vzhled a povaha ve vzpomínkách současníků

Jaroslav Langer se za svůj život zamiloval do čtyř různých žen a čtyřikrát byl odmítnut. Proč nemohla šťastně dopadnout jeho druhá zamilovanost v pořadí, do české šlechtičny, snad není potřeba rozvádět. U ostatních tří je ale možné si položit otázku, jestli byl problém v Jaroslavově výběru žen a vhodné chvíle k odhalení svých citů. Kačenku okouzlu mladý, ale chudý kovář; vážně nemocná a silně věřící Lori se rozhodla trávit blížící se konec života na faře svého bratra a konečně mladá šestnáctiletá Mária, která snad prostě ještě neměla myšlenky na vdavky. Druhou možnou příčinou neúspěchu mohlo být něco v Langrovi. Možná nebyl pro ženy dost atraktivní, možná pro svůj vzhled nebo nějaký rys svého charakteru. V této kapitole se chci zaměřit na to, jak na Langra vzpomínali lidé, kteří ho osobně znali a jaký na ně udělal dojem.

Chronologicky nejstarší pramen, který hovoří o Langrově vzhledu a povaze, je *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, článek, který napsal do *Květu* Josef Kajetán Tyl. Tento článek vyšel v roce 1847 a Tyl v něm popisuje, jak v doprovodu dvou přátel navštívil v roce 1834 cestou do Hradce Bohdaneč a jak se setkal s Langrem. Během nářku nad nyní již mrtvým Jaroslavem ale vzpomíná i na Langra, jak ho znal. Na prvním místě vzpomíná na Langra uprostřed tance během bohdonečské merendy, podruhé jako herce v Klicperově hře a potřetí v divadle, kterak Langer pozoruje nejmenovanou šlechtičnu. *Víš jak jsi tam stával o sloup opřený a v plášti zahalený, a oči tvoje létaly vzhůru, kde Ona seděla!*¹⁰² V kontrastu s tímto obrazem je hned následující vzpomínka na Langra v jeho pražském studentském pokoji. *A pak tě vidím zase doma, v tom zadním pokojíčku, jak jsi ležel v deset hodin ráno ještě v peřinách a černé kafe se kouřilo na stole a ty jsi držel péro v ruce, a točil jsi ním v prstech a okusoval nahoře. To jsi sázel obyčejně „kopřivy“ – a sázel jsi je pomalu, kořínek za kořínek, lupínek za lupínkem; proto byly také pěkně zrostlé, uhlazené a spolu zašpičatělé.*¹⁰³ S podobně jemným citem je psán další obraz, Langra v kafiřně. *A pak tě vidím (...) jak se kocháš v milostné šestici, jak držíš pět minut každou kartu v ruce, nežli ji vyhodíš – ne, nežli ji zvolna položíš, a jak mezi tím ústa špouliš nebo dýmku mezi zuby tiskneš, až ti vyhasne – nebo jak z malého štamprlátka rosoličku lízáš, a jak se dětinsky raduješ, když máš o dvě, o tři oči víc nežli druhý hráč, jako bys vyhrával celé království.*¹⁰⁴ Tylovo vzpomínání dává najevo vřelý a snad i upřímný cit k nedávno zesnulému básníkovi. Z malého štamprlátka rosoličku lízáš je dvakrát zdvojnásobeno

¹⁰² TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 12.

¹⁰³ Tamtéž, s. 13.

¹⁰⁴ TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 14.

výpověď o popíjení alkoholu v hospodě ve společnosti přátel u karet, Tyl určitě věděl, kde skončilo Langrovo pití, přesto se rozhodl na Langra veřejně vzpomínat jako na povaleče a karbaníka, ovšem tak, aby nemohl nikoho urazit, protože každá věta dává možná až příliš najevo Tylovu náklonnost k zesnulému a celé vzpomínání působí až příliš sladce. O mrtvých jen v dobrém.

Zcela odlišně než na Tyla působil Langer na jiného pamětníka jeho pobytu v Praze, který shodou okolností také Langra navštívil v jeho pokoji. Tímto pamětníkem byl Josef Bojislav Pichl, lékař, překladatel a vlastenec, který v Praze studoval gymnázium a Langra navštívil přibližně v roce 1830. Pichl, který své paměti vydal dávno po Langrově smrti, na rozdíl od Tyla nebere ohled na zachování Langrovy pověsti a dává najevo svůj negativní dojem z tehdy tříadvacetiletého básníka. Pichl nejprve píše, že se přidal do vlastenecké společnosti scházející se v kavárně U Komárků,¹⁰⁵ uvádí výčet členů, nejvíce se zastavuje u Tyla, ale Langra si nechává na konec. Uvedu nyní delší citaci z Pichlových Vlasteneckých vzpomínek, aby bylo zřejmé, jak vypadá Pichlova první zmínka o Langrovi. *Vlastenecký čtenář pohřeší mezi předešle uvedenými členy spolku našeho jméno českého spisovatele Jaroslava Langera, a přece první jeho vystoupení na poli literární padá právě do této dob. Básnické pokusy jeho druhu satirického, tak zvané „Kopřivy“, obrátily hned pozornost kompetentních osob na tento pěkný, nadějný talent. R. 1830 vyšly tiskem jeho „Selanky“ a vskutku neobyčejný hluk způsobily. Měli jsme tu z čista jasna také svého Gessnera! Jaké to štěstí! Tento text se nijak nevymyká tomu, jak o Langrovi a jeho díle píšou ostatní do té doby, jen označení *Selanek* za významnou událost je možná přehnané. Jiný, negativní je ale odstavec hned následující. *Člověk musí nyní se podiviti té naivnosti nejenom tehdejšího našeho obecnstva, ale i spisovatelstva samého. Co všechno bylo tehda vynášeno, slaveno! Ted' by to nikdo nečetl. (...) Nebylo spisovatele, který by byl míval tak šťastný počátek, který by od koryfejí českého písemnictví tak býval hýčkán jako Langer. Zablýsknul se sice ještě několikrát a dosti skvěle, pozděj ale vždy slaběji a řidčeji, až z pole literního úplně zmizel.*¹⁰⁶ Pichl snad upřímně shrnuje Langrovu literární kariéru, nepřipisuje mu nijak výjimečný talent, a i ten ještě snižuje tím, že ho dává do souvislosti s tehdejšími nezaslouženým zájmem o literaturu, která v Pichlově současnosti nikoho nezajímá. Pichl říká, jak Langrova sláva postupně slábne, až je Langer docela zapomenut. Pichl poté krátce hovoří o Langrově nuceném odchodu z Prahy, který dává do souvislosti s básní *České lesy* (o tom dále). *Langer byl člověk zvláštních způsobů, které bud'**

¹⁰⁵ PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 71.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 75.

*z přirozené povahy jeho vyplývaly, anebo snad jen strojeny a líčeny byly. Možná, že to obojí bylo. V jeho zevnitřku, ano v celém životě jevil se neobyčejný cynismus.*¹⁰⁷ Toto je první negativní hodnocení Langrovy osobnosti, které jsem četl. Pichl následně uvádí své první osobní setkání s Langrem, navštívil Langra v jeho bytě, po zaklepání byl nevrlym hlasem pozván do místnosti, která byla úplně prázdná, kde Langer ležel jen v podvlékačkách na zemi na břiše, s kalamárem zabodnutým do podlahy a psal. Pichl se omluvil, že snad přišel nevhod a představil se jako obdivovatel Selanek, na to se prý začal Langer tvářit příjemněji a vyzval Pichla, aby se posadil, a protože v místnosti nebyla židle, musel si Pichl sednout na kufr, *ten stereotypní, hlavní nábytek tehdejších studentů a spisovatelů našich. Vskutku panovala tu ta nejidyličtější idylka. „To je můj psací stůl,“ ukázal mi Langer tam na zem, kde kus papíru leželo a kalamár v prkně trčel, „a já ani více nepotřebuju. Člověk student je dnes tu, zítra onde, a nač to harampátí s sebou stěhovat?“ (...)* Odešel jsem od něho po dosti dlouhé rozmluvě s pocitem a dojmem, abych řekla aspoň – podivným. Pak jsem jej potkával častěji na ulici a vždy již zdaleka po ošumělém cylindru a velmi ošumělém fraku – v zimě i v létě – poznával. Jinak Langer společnosti nevyhledával, a ani jeho nejdůvěrnější přátelé, Tomíček a Franta, nedovedli aspoň jednou mezi nás ho přivésti. Následuje poznámka, že Pichl, (po tom, co se vyjádřil) chce svěřit hodnocení Langrova díla dějinám literatury, ale Kobrovo knihkupectví by lépe Langrově pověsti pomohlo, kdyby od něj netisklo šmahem všechno (v reakci na *Sebrané spisy*).¹⁰⁸

Vzpomínka tehdy šestnáctiletého Pichla na tříadvacetiletého Langra by se nemohla od vzpomínky Tylovy lišit více. Nebudu porovnávat údaje o zařízení Langrova bytu (podle Tyla měl stůl). Raději se aspoň krátce pozastavím nad Langrovým vztahem k přátelům, protože o jeho vztahu k ženám nehovoří ani Pichl ani Tyl. Pichl líčí už mladého Langra jako podivína a samotáře, jiné prameny ale ukazují, že aspoň v tom samotářství Pichl Langrovi křivdí. O Langrovu odchodu z Prahy budu mluvit v další kapitole, ve které budu porovnávat jeden z Langrových dopisů s různou langrovskou literaturou a už ten jeden dopis dokazuje, že Langer měl přátel dost, měl je rád a vídal se s nimi poměrně často. Další dopisy to jen potvrzují.¹⁰⁹ Je dobře možné, že Pichlova antipatie k Langrovi byla oboustranná, proto měl Pichl dojem, že je Langer nespolečenský. I když Langrovo chování, aspoň tak, jak ho Pichl líčí, Pichla k tomu názoru do jisté míry opravňuje.

¹⁰⁷ PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 76.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 76n.

¹⁰⁹ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 502n; PEŠEK, *Z korespondence Jaroslava Langra*, ČMF, 1911, 1912, 1913.

Cenné svědectví o Langrově životě v Bohdanči podal Jan Evangelista Kosina, pedagog, filolog, literární kritik a filozof. J. E. Kosina byl synem Kateřiny Steinmannové, Langrovy první lásky a Jana Kosiny, kováře původem z Dašic, který sloužil u jezdeckého pluku rakouské armády. Kosina se ale s Langrem setkal dvakrát, o jeho druhém setkání píše v kapitole o posledních letech Langrova života, první, byť krátké setkání, se hodí teď. Kosina ve svých memoárech *Život starého kantora* vzpomíná na léto roku 1831, kdy se svou matkou a sestrou navštívil Bohdaneč. A tehdy čtyřletý se setkal s Langrem. Není samozřejmě možné zcela věřit ve stáří sepsaným vzpomínkám na rané dětství, protože ale Kosinův popis Langrova vzhledu odpovídá jiným popisům (mohl jimi být zpětně ovlivněn), použiji Kosinova slova. *Neboť náhle, kdosi zatukal na dveře, a vstoupil do pokoje švarný mladý muž o dlouhých vlasech kaštanových, pěkné tváři snědé a jiskrných očí hnědých.*¹¹⁰ Langer byl navštívit Kosinova dědečka, učitele a hudebníka, zdvořile se zeptal na přítomné dítě, a když se dozvěděl, či je Kosina syn, *popad mě ze zadu, obrátil zase k sobě tváří v tvář, dlouho mi se díval do očí slova nepromlouvaje, pohoupal mě pak na klíně a opět mi se v oči nadívav tichounkým hlasem se mne zeptal, „Budeš-li mě mítí rád?“* Když malý Kosina neodporoval, dostal od Langra groš a byl poslán s pozdravy za svou matkou.¹¹¹ Tato scéna ukazuje, že Langer nepřestal ke Kateřině Steinmannové něco cítit ani v době, kdy už nějakou dobu toužil po své hraběnce z divadla.

Je pozoruhodné, a v kapitole o Langrově umírání a smrti se to ještě jednou ukáže, jak negativní dojem dokázal Langer vyvolat u Bojislava Pichla. Jinak se ale zdá, že Langer nebyl člověk nepříjemné povahy, jeho korespondence je poměrně rozsáhlá a jeho dopisy naznačují, že ke svým přátelům měl upřímný vztah, je ale dost možné, že byl Langer poměrně introvertní a zakřiknutý člověk, Tyl ho líčí jako člověka jemného, dětinského. Proti čemuž stojí neobyčejný cynismus, o kterém hovořil Pichl. Jaký byl Langer doopravdy, dnes není možné zjistit, troufnu si ale tvrdit, že jeho přátelé ho měli rádi, a Langer neměl zapotřebí se snažit zalíbit lidem, kteří mu nebyli sympatičtí. Bližší soudy o Langrovi si pro nedostatek pramenů nemůžu dovolit.

Pokud jde o Langrův vzhled, často se mluví o dlouhých hnědých vlasech a snědší pleti (s bledými kníry?), výstřelky v oblékání si Langer nemohl dovolit, proto můžeme dát za pravdu Pichlovým slovům o obnošených šatech, které často neměnil. To v posledních letech Langrova života přešlo v nošení zimního kabátu i v letních měsících, to ještě zmíním v jedné následující kapitole. Langrovu podobiznu známe jednu, je z roku 1927, její

¹¹⁰ KOSINA, *Život starého kantora*, s. 56.

¹¹¹ Tamtéž, s. 57.

reprodukce je součástí článku o Langrovi z roku 1958, který budu hlavně využívat v kapitole o Langrově pozdním životě v Bohdanči.¹¹² Reprodukce je bohužel černobílá, ale zdá se, že Langer má na původním obraze (nepodařilo se mi zjistit, kde se obraz nachází, ani zda ještě existuje) skutečně tmavé vlasy. Kromě toho má Langer lehce přivřené oči a na tváři zvláštní, potměšilý úsměv, který by se k autorovi satir docela dobře hodil. František Hampl k své Langrově biografii přikládá podobiznu jinou, ne právě povedenou. Na ní má Langer delší tmavé vlasy, velice výrazné, velké modré oči, vysoké čelo a zvláště plné, až odulé rty, tento obraz je překreslen na obálce Hamplovy povídky *Bohdanečská merenda*. Nezdá se, že by tyto dva portréty byly podobiznami téhož člověka, jediné rysy, které jsou na nich shodné, jsou tmavé vlasy, tvar obočí a dost podobný je i nos. Oba muži jsou dále oblečeni v hodně podobný kabát a kolem krku mají podobně uvázaný šátek.

Pokud se Langrův zjev hodnotí, obvykl se hovoří celkem neutrálně o příjemném vzhledu, kladnějším hodnocením se autoři obvykle vyhýbají. Netroufám si tvrdit, jak Langer vypadal skutečně, reprodukce „jeho“ portrétu v Bachmannově článku není příliš kvalitní, ale Langer na ní vypadá jako poměrně pohledný muž. Portrét, který využívá Hampl, bohužel působí spíše jako neumělá karikatura, což by vysvětlovalo zdrženlivost ve chválení Langrova vzhledu.

¹¹² BACHMMAN, *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra*, s. 283.

Langrovo zmizení z Prahy

Třicátého července 1830 odešel Josef Jaroslav Langer z Prahy a vše nasvědčuje tomu, že nedobrovolně. Po úspěšném roce (redigování *Čechoslava*, úspěch *Selanek*) to byla pro Langra velká rána, a sám to tak podle svého dopisu z 29. a 30. července (Datováno Langrem, psal několik hodin přes půlnoc) prožíval. *Jediný blesk rozdrtil celou naději mou. Juž nyní trnu, že nebudu moci posloužiti vlasti milé, jak jsem zamýšlel – ta myšlénka bude hořeti jako peklo ve mně.*¹¹³ Z Langrova dopisu vyplývá, že nečeká, že by ještě někdy Bohdaneč opustil: „*Kdo ví, kde a kdy se opět uhlídáme; dosti možná, že se neuhlídáme nikdy.*“¹¹⁴ V dopisu se loučí a posílá pozdravy svým vlasteneckým přátelům, kromě adresátů Josefa Franty Šumavského, Jana Slavomíra Tomíčka, Josefa Vladimíra Pelikána, Karla Slavoje Amerlinga, Františka Augusta Braunera a Aloise Vojtěcha Šembery, posílá pozdravy též Františku Ladislavu Čelakovskému, Františkovi Palackému, Karlu Aloisi Vinařickému a dalším. V závěru dopisu dlouhého několik čtvrtek papíru se loučí i s múzami a s antickými božstvy: „*A nyní se s Vámi loučím, Musy! Když Vy mne nechcete, já Vás také nechci. Přijďte za mnou, vy dívky Parnaské! do Bohdanče, tam si zatancujeme o posvícení rejdiváku a uděláme si v hospodě Parnas. Pan Bachus mi slíbil, že přijde také na posvícení, a Milek, vida to, nezůstane za kamny v nebi sedět. Stárnete, holky, stárnete! Nevdáte-li se o Bohdanečském posvícení, zůstanete na Parnasu k posměchu neprovdané, na ocet, na sýr.*“¹¹⁵ Langer tu ironicky předvídá „lesk a slávu“ života na venkově.

Je vidět, že ke konci dopisu se Langer rozhodl přestat naříkat a využít svůj talent satirika a smysl pro ironický humor, a polevil od tragického tónu prvních řádek a stránek dopisu, ve kterých si zoufá nad osudem zemřelých a odrodilých vlastenců: „*Stařečkové naši polehku umírají. Největší díl mladíků jsou odrodilcové, (...) Můj milovaný Pilnáček umřel; - druhý vlastenec ve Vídni zemřel také (...) Herzog se poněmčil – Godra se snaží být Maďarem – Kociána nám vzali na vojnu...*“¹¹⁶

Langer ale v dopisu důvody svého odjezdu nevysvětluje, říká totiž: „*Podivné, Vám dílem známé případnosti nutí mne z jitra opustit Prahu.*“¹¹⁷ (...) *Tomíček a Pelikán vědí dobře, jak vše se mnou stojí, a Tomíček zvláště to, co se mi poslední týdny přihodilo*

¹¹³ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 501n.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 502.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 510.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 503.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 501.

v Praze u Štěpánka a t. d.“¹¹⁸ z toho a z věty „Snad z Vás někteří v těchto dnech zpozorovali, že jsem jim srdečněji tisknul ruku – toť bylo moje loučení.“¹¹⁹ plyne, že příčina Langrova odchodu nebyla nijak náhlá.

Jaká to ale byla příčina? Václav Filípek, který sebral Langrovy spisy, které vyšly ve dvou svazcích v roce 1861, a přidal k nim první Langrův životopis, který sám napsal, přiznává, že neví. Přímou říká: „*Tu však z čista jasna zasáhla jej rána, kteráž všem těmto krásným jeho radostem náhlý konec učinila. Buďto že jazyku svého u veřejnosti dosti nešetřil anebo snad z nějakého návodu dostal od policejního úřadu rozkaz, aby – nemaje tu žádného zaměstnání – z Prahy odešel; ba praví se, že se od úřadu toho naléhalo i na to, aby ten se studií sběhlý a pro své vlastenectví (...) nebezpečný mladík byl – k vojsku odveden, čemuž prý jen na mocnou přímluvu zabráněno. (...) Nepochybně že i rodiče naléhali na to, aby, poněvadž nechal studií, domů se vrátil.*“¹²⁰ Filípek hovoří o ráně příšle z čista jasna, tomu ale odporuje text Langrova dopisu, ze kterého vyplývá, že jeho přátelé věděli o tom, co se Langrovi v Praze poslední dny přihodilo.

Podle Františka Hampla je celkem jisté, že příčina Langrova odchodu nebyla politická ani milostná ani vojenská, ale že musel z Prahy odejít na naléhání otce, který podle Hampla nechtěl synovi posílat peníze, a také se možná bál, že jeho jediný žijící syn bude odveden na vojnu.¹²¹

Zdeněk Nejedlý je ve svém článku Vzpomínka na J. J. Langra z roku 1906 opačného názoru, poukazuje na to, že Jaroslav Langer byl v té době plnoletý a měl v Praze co na práci, patrně by tedy otcova přání neuposlechl, příčina tedy musela být někde jinde. Nejedlý se také ptá, proč by Langrův otec syna zavolal zpět do Bohdanče až po takové době. Hledaje vysvětlení Langrova odchodu Nejedlý hovoří o jakémsi incidentu u Štěpánka (míně salon divadelního dramaturga Jana Nepomuka Štěpánka) zmíněném ve výše citovaném dopisu a o tom, že je Langer nucen se vyhýbat Vinařickému.¹²²

„...to co se mi poslední týdny přihodilo v Praze u Štěpánka“ skutečně v Langrově dopisu z konce července 1830 stojí, a Langer také posílá své omluvy Vinařickému. Ty se ale vážou k tomu, že Langer nestihl dokončit překlad jakéhosi rukopisu Aloise Klara,¹²³

¹¹⁸ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 504.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 502.

¹²⁰ Tamtéž, s. 500.

¹²¹ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 89.

¹²² NEJEDLÝ, *Vzpomínka na J. J. Langra*, *Zvon*, s. 691.

¹²³ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 504n.

nejedná se tedy o hlubší záhady, o kterých hovoří Nejedlý.¹²⁴ O tom, co se možná dělo u Štěpánka budu hovořit dále v rámci Peškovy interpretace dopisu.

Nejedlý tvrdí, že Langer žil v Bohdanči od roku 1830 od roku trvale a v Praze jen krátce pobyl roku 1832,¹²⁵ v tom se ale Nejedlý mylí, ve výběru z Langrovy korespondence, který uspořádal Josef Pešek a otiskl *Časopis pro moderní filologii*, jsou dva dopisy, které to vyvracejí. První dopis Langer poslal svému královéhradeckému příteli Věnceslavu Vášovi v říjnu 1830 a hovoří o svém plánu odjet po svatohavelském posvícení do Prahy, následující dopis je z března 1831 a Langer v něm píše, že plánuje na dva týdny opustit Prahu,¹²⁶ Langer tedy musel v Praze znovu žít od poloviny října 1830 až do poloviny března 1831.

Václav Vaněk ve svém článku „*Juž jsem pryč!*“ uznává, že příčina Langrova nedobrovolného odchodu z Prahy není známa, a sám váhá mezi odhalením tajné lásky k šlechtičně a mezi finančními problémy v rodině. Proti Langrovu otci, Josefu Langrovi staršímu, bylo plánováno vyšetřování ze zpronevěry.¹²⁷ To potvrzuje již dříve, roku 1958, také článek *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra* ve sborníku statí o Hradeckém kraji.¹²⁸

Karel Šípek ve svém fejetonu o Langrovi z *Národní politiky* z roku 1915 nabízí další možnou příčinu básníkovy červencového odchodu z Prahy. Nejprve hovoří o tom, že příčinou Langrova vypovězení je báseň, ve které se ukrývá jakýsi revoluční jinotaj. Tou nejmenovanou básní musí být jediné *České lesy*. Od Hampla i odjinud víme, že ta báseň vyšla až v roce 1831 a cenzurou prošla, nemůže tedy být příčinou Langrova nuceného odchodu z Prahy v roce 1830. Šípek ale vypráví o teorii, kterou mu představil v soukromém rozhovoru historik Václav Řezníček, podle ní byl Langer vypovězen z Prahy za své časté sledování Šternberkovny v divadle. To mělo být důvodem Langrova předvolání na úřad a následného vypovězení.¹²⁹ Důkazy pro to Šípek nedává. Langer ve svém dopisu o divadle píše „*Dnes večer, anebo lépe řečeno – včera večer (...) jsem byl v divadle. Smáti se nyní musím, pomyslí-li si, že jsem při veselohře plakal; neplakal, ale slzel. (...) Mně se stýská již nyní po Pražském divadle, a ještě jsem v Praze, a ještě jsem dnes v něm byl...*“¹³⁰ Šel by Langer svůj poslední večer v Praze do divadla, kdyby

¹²⁴ NEJEDLÝ, Vzpomínka na J. J. Langra, *Zvon*, s. 691.

¹²⁵ Tamtéž, s. 692.

¹²⁶ PEŠEK, Z korespondence Josefa Josefa Jaroslava Langra, *ČMF*, s. 454.

¹²⁷ VANĚK, „Juž jsem pryč!“. *Host do školy*, s. 12.

¹²⁸ BACHMANN, *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra*, s. 285n.

¹²⁹ ŠÍPEK, O Jaroslav Langrovi. *Národní politika*, s. 1n.

¹³⁰ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 509n.

sledování dámy v divadle bylo příčinou jeho vyhnání z Prahy? Jistě, divadlo Langer miloval, navštěvoval ho rád, věděli to o něm jeho současníci i pozdější životopisy, Langer to píše i v dopisu. Langer ale nikdy není líčen jako provokatér, ani jako člověk, který by z tvrdohlavosti udělal něco takového.

Třetím (v chronologickém pořadí druhým) Langrovým životopisem je regionální východočeský historik Josef Pešek, jeho Langrův životopis vyšel na pokračování napříč mnoha časopisy. Peškův životopis je ze všech nejpodrobnější, jeho autor v něm často cituje primární prameny, zejména dopisy (které sám vydal v *Časopise pro moderní filologii*), kterými dokládá své úsudky o Langrově životě. Pešek je ovšem občas podrobný až příliš, do svého obsáhlého životopisu přikládá i výpis z Langrova vysvědčení a jiné, aspoň na první pohled méně zajímavé prameny. V jedné části Peškova životopisu, nazvané Jaroslav Langer v letech 1830-1834, se Pešek tajemstvím Langrova odchodu z Prahy v červenci 1830 také zabývá. Stejně jako Hampl, který ostatně v *Básníkovi ztraceném životě* opakovaně na různé Peškovy články odkazuje, si Pešek myslí, že Langer odešel z Prahy na otcovo přání, ale ne jen kvůli dopisu. Pešek z Langrova dopisu na rozloučenou opakovaně cituje a často se vrací k tomu, co se mělo Langrovi přihodit v Praze u Štěpánka. Pešek z toho soudí, že Langrův otec si skutečně přál, aby se jeho syn co nejdříve vrátil z Prahy domů, a ví, že se Langrovi z Prahy nechtělo. Pešek přišel s návrhem, že si Langer na otce přátelům ve Štěpánkově salonu stěžoval a to možná dost nevybraně, drze nebo neuctivě, a byl za to o dvacet tři let starším Štěpánkem, který byl jen o rok mladší než Langrův otec,¹³¹ napomenut, dost přísně na to, aby se Langer styděl a kál, nebo aby se naopak začal Langer se Štěpánkem hádat, což muselo být ve Štěpánkově vlastním domě faux pas, za které by se Langer mohl stydět a omlouvat.¹³² Pešek svou teorii dokládá citacemi z Langrova dopisu.

V jednom z několika závěrů dopisu (Langer svůj dopis vícekrát dokončil a podepsal, aby se k němu zas a znovu vracel) Langer skutečně zní velice kajícíně „*Bud'te mi zdráv a spokojenější, než Váš nešťastný přítel. Jenom kdybych mohl být sám s sebou spokojen, s ostatním bych se spokojil. Mám rodiče dobré mohu být ještě tak tak živ, ale – sám s sebou nejsem a nemohu být spokojen, a nevím, budu-li kdy!*“¹³³

Zdůraznění, že má Langer rodiče dobré, určitě potvrzuje Peškovu teorii, stejně tak Langrova nespokojenost se sebou samým, a to že, Langer v předešlé části posílá uctivé pozdravy Štěpánkovi. Nabízí se ale otázka, nakolik musel Štěpánek (nebo kdokoli jiný)

¹³¹ HAMPL, *Básníkovi ztracený život*, s. 11.

¹³² PEŠEK, J. Langer v letech 1830-1834. *Osvěta*, s. 117.

¹³³ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 513.

Langra vyplísnit, aby Langer o sobě mohl tvrdit, že se sebou nemůže být spokojen, opět připomínáme, že roku 1830 se tehdy tříadvacetiletý básník stal redaktorem časopisu a vydal kritiky velice kladně přijatou sbírku básní a ostatně byl již známým autorem s širokým okruhem přátel.

Jiné části dopisu jsou ale v rozporu s Peškovou teorií. V prvním dodatku k dopisu se Langer obrací na Jana Slavomíra Tomíčka „*Prosím Vás, Tomíčku, nezapomeňte vyřídít ode mne p. Štěpánkovi uctivé poručení; řekněte, že mne cosi přinutilo, podívat se na nějaký čas domů.*“¹³⁴ Cosi ho přinutilo podívat se na čas domů. Štěpánek tedy nevěděl, proč se Langer vydává domů a Langer nechtěl, aby se to Štěpánek dozvěděl. Podle toho nešlo o něco příliš ostudného, protože Langer vyzývá své přátele, aby Karlu Aloisi Vinařickému vše vyjevili, neb před ním prý nemá tajností, z téhož odstavce dopisu je zřejmé, že měl Langer k Vinařickému velkou úctu,¹³⁵ podobně mají přátelé Langrovo svolení vyjevit vše Josefu Krasoslavu Chmelenskému, který byl do tajemství zasvěcen a Langrovi citlivě radil.¹³⁶ Štěpánek se to ale dozvědět nemá. Kdyby se Langer rozhodl odjet do Prahy následkem Štěpánkova tlaku, nechtěl by Langer, aby se to Štěpánek dozvěděl? Nebo by naopak nechtěl přiznat „porážku“ a cíleně by nabádal přátele, aby před Štěpánkem o jeho odchodu mluvili neurčitě? Pokud by byl Langer rozzlobený, že měl Štěpánek pravdu, pravděpodobně by mu neposílal uctivé pozdravy a musel by počítat s tím, že Štěpánek příčinu jeho odchodu zná.

Mnozí literární historici, spisovatelé, novináři a pamětníci spekulovali, co přesvědčilo Langra, aby na vrcholu svojí popularity opustil Prahu, centrum kulturního života. Vyzrazení zapovězené lásky k nedosažitelné šlechticně a nutnost odejít z Prahy, aby byla uchráněna její pověst, je teorie velice romantická, a k budování Langrovy pověsti nadaného básníka, jako citlivé duše tragicky stíhané osudem dobře slouží. Stejně tak obraz Langra, slovanského vlastence sympatizujícího s Rusy utlačovaným polským národem a snažícího se svým uměním (básní *České lesy*) podpořit národ český je obraz dramatický, který by dobře zapadal do Langrova kultu. To, že je to obraz anachronický, nevadí, Langrovy dva odchody z Prahy se často zaměňují. A záměna nebo spojení obou odchodů pomáhá dojmu osudovosti Langrova vypovězení z Prahy rozhodně víc, než strohá skutečnost, že Langer v červenci 1830 odešel z Prahy na nejvýš čtyři měsíce. Peškovu teorii nikdo další nepřijímá, překážkou může být, že roztržka se staršími vlastenci se do

¹³⁴ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 506.

¹³⁵ Tamtéž, s. 505.

¹³⁶ Tamtéž, s. 507.

idealistického portrétu nehodí, navzdory tomu, že Pešek s ní přišel až ve dvacátém století, dlouho potom, co Nejedlý celkem oprávněně označil Langra za polozapomenutého. Čtvrtá teorie, totiž ta o Langrovu návratu domů z vůle rodičů a hlavně otce, je ta nejméně dramatická, v literatuře nejčastější a, zvláště s přihlédnutím k Vaňkem zmíněnému vyšetřování Langrova otce, ta nejpravděpodobnější.

České lesy

Kapitolu o Langrově básni *České lesy* záměrně nezařazuji mezi ostatní Langrovo díla. Báseň totiž nebyla zkoumána jako umělecké dílo, ale jako Langrův projev vlasteneckého vzdoru, má hodnotu spíše historickou (aspoň tedy pro Langrův život) než literární. *České lesy* vyšly v pátém svazku Langrova *Čechoslava*. Než se začnu vlivu básně na Langrův život věnovat, přiložím ji v plném znění.

České lesy

*Och, vy hory, hory,
naše české hory!
Proč se zelenáte,
naše milé bory?
Vždy se zelenáte,
ale nikdy květem
se neosypáte;
och, vy naše hory,
vy zelené bory!*

*V jarmu naše dědina –
přece si nezoufá,
k Bohu prosby posílá,
oupí jen a doufá;
ve tajemném žalování
volá z nebe smilování,
ach, a vždy jen doufá;
doufá a ve bídě své
přece si nezoufá.*

*Jen se milé lesiny,
jen se zelenejte
a to naše oudolí
věncem ovíjejte!
Hle vítr od východu*

*mračno k nám dohání
a nese nám, nese již
z nebe smilování;
nechvějte se, milé stromy,
ve mračnu tom nejsou hromy,
ale požehnání;
v rosných kapkách ze mraků
deštík dolů splyne
a vše život dostane,
co teď schne a hyne.*

*I protož, vy lesiny,
jen se zelenejte,
a vy, milí bratrové,
jenom nezoufejte;
vždyť pak nám i zázrak
Bůh pomoci může
a na jedlích porostou
lilie a růže.¹³⁷*

Pátý svazek *Čechoslava* kromě *Českých lesů* obsahoval i zprávu o vynálezu ruchadla bratraci Veverkovými v Rybitví,¹³⁸ více sousedící s Bohdančem, Langrova zpráva byla důležitým důkazem ve sporu mezi bratraci Veverkovými a Janem Kainzem, který si na hospodářské výstavě vynález přivlastnil.¹³⁹

Tento pátý svazek vyšel na samém začátku roku 1831, během polského Listopadového povstání proti ruské nadvládě. Již víme, že báseň prošla cenzurou, potíže Langrovi způsobila až kvůli článku v německém časopise *Der Komet*.¹⁴⁰ Tento zábavně-politický časopis vedl německý spisovatel narozený v Praze, Karel Herloßsohn, který s Čechy a Slovany vůbec soucítit,¹⁴¹ revoluční jinotajnost *Českých lesů* tedy asi musel ocenit kladně.

¹³⁷ LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 64n.

¹³⁸ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 540.

¹³⁹ MAIXNER et al., *Vědci, vynálezci a podnikatelé v Českých zemích*; s. 118n, HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 103.

¹⁴⁰ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 110.

¹⁴¹ URVÁLKOVÁ, *Dvojlomná zrcadlení*, s. 13n.

Karel Šípek ve svém fejetonu o Langrovi připomíná, že se obecně soudí, že *České lesy* jsou příčinou Langrova nuceného odchodu z Prahy.¹⁴² Zcela opačného názoru je například Jan Šafránek, který ve svém literárně historickém článku z roku 1887 tvrdí, že *České lesy* jsou nevinná báseň, která ostatně začíná jako jedna z mnoha ohlasových básní té doby, a Langer, jinak vytrvalý vlastenec, byl státem pronásledován nezaslouženě.¹⁴³ *Naše dědina v jařmu* v druhé sloce a *vítr od východu* ve sloce třetí, který má dědině přinést záchranu, ale těžko může být nevinným veršem. Jiří Skalička ve své stati o cenzuře Langrových satir připomíná¹⁴⁴ Langrův dopis Vojtěchu Šemberovi z března 1831, ve kterém Langer označuje pátý svazek *Čechoslava* za nejliberálnější spisek v literatuře vůbec.¹⁴⁵ Tento dopis je mimochodem poslední, který Langer z Prahy poslal, všechny jeho následující listy jsou psány z Bohdanče, kam podle dopisu odjel kvůli pohřbu svojí matky, ale například podle Jakuba Malého, který Langra znal, se odjel do Bohdanče schovat před úřady, aby v Praze neprovokoval svou přítomností.¹⁴⁶

Německý časopis *Der Komet* vydal na svých stránkách báseň *České lesy* v německém překladu, ve kterém se báseň dostala pražskému guberniu a následně i policejnímu ředitelství. Autor článku, označený šifrou –w-, se vysmívá pražskému cenzoru Zimmermannovi, že musel být opilý, pokud takovou báseň schválil.¹⁴⁷ Aby se autor článku mohl vysmát cenzorovi víc, přeložil slovo dědina v druhé strofě jako Heimat (vlast) a ne jako Dorf (vesnice), stejně tak místo o větru z východu píše o der Sturm im Osten (bouře na východě), aby tak báseň působila více buřičsky.¹⁴⁸ (O různých významech slova vlast, i v souvislosti s Langrem, píše Macura ve svém souboru esejů *Znamení zrodu*.¹⁴⁹) Langer za jednoho ze svých přechodných pobytů v Bohdanči v srpnu 1831 věděl o právě vyšlém čísle „*Kometry*“ a požádal svého přítele Frantu, aby mu výtisk časopisu opatřil.¹⁵⁰

Událostmi, které následovaly, se zabýval Karel Krejčí a langrovský badatel Josef Pešek, o cenzoru Zimmermannovi má krátký esej Ivan Slavík. Článek v *Kometě* dorazil prostřednictvím revizního úřadu na pražské gubernium, které informovalo pražské policejní ředitelství. Z básně naštěstí nebyly vyvozeny významnější důsledky, *Čechoslav* měl velice nízký náklad, nebylo tedy žádoucí na báseň upozorňovat nějakým velkým

¹⁴² ŠÍPEK, O Jaroslavu Langrovi. *Národní politika*, s. 1.

¹⁴³ ŠAFRÁNEK, Josef Jaroslav Langer, *Osvěta*, 820n.

¹⁴⁴ SKALIČKA, *Satiry Josefa Jaroslava Langra kontra cenzura*, s. 7.

¹⁴⁵ PEŠEK, Z korespondence Josefa Josefa Jaroslava Langra, *ČMF*, 1912, s. 455.

¹⁴⁶ MALÝ, Vlastenecké vzpomínky z doby před rokem 1848, *Světobzor*, s. 174.

¹⁴⁷ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 110.

¹⁴⁸ KREJČÍ, Langerovy České lesy ve světle úředních dokumentů, *Listy filologické*, s. 211.

¹⁴⁹ MACURA, *Slovník básnických knih*, s. 139n.

¹⁵⁰ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 524.

vyšetřováním. Podle Karla Krejčího se ale čeští autoři mohli obávat zostření cenzury, proto se Čelakovský, kterého se aféra přímo netýkala, chopil obrany, ovšem ne Langra, ale cenzora Zimmermanna. Dopis, který Čelakovský napsal, se nedochoval, ale z konceptu úřední odpovědi vyplývá, že se Čelakovský pokusil označit báseň za nevinnou součást sporu mezi iotisty a ypsilonisty, což se nepodařilo, Zimmerman dostal ostrou úřední důtku,¹⁵¹ Langer byl vyšetřován policií, ovšem nijak důkladně, báseň vyšla v březnu, policie se o ní doslechla nejdříve v srpnu a Langrův výslech proběhl až 12. listopadu.

Langer se u výslechu nehájil nějakým sporem o pravopis, ale vyložil báseň jako zoufání sedláka z karlštejnského podhradí, který závidí sedlákům na východočeských císařských panstvích, na kterých se má sedlák lépe, než pod panstvem, vítr má z východu přinést císařské milosrdenství, které je jako déšť. František Hampl ve svém životopise píše, že tento výklad krajského úředníka na chrudimském hejtmanství přesvědčil,¹⁵² což je skutečně překvapivé. Langer později musel svou věrnost císaři prokázat tím, že se připojil ke sborníku *Hlasy vlastenců ke dni 1. března 1832, na památku čtyřicetiletého slavného panování J.M. císaře a krále Františka I*, kam napsal báseň, která svým loajálním obsahem odpovídá tomu, jak popsal *České lesy* na chrudimském hejtmanství.¹⁵³

Langer a Zimmermann dostali napomenutí, ale jinak se nikomu nic nestalo, Zimmermann zůstal ve funkci až do své smrti a Langer ušel trestu, přesto se v literatuře o něm klade na *České lesy* důraz jako na báseň pro Langra osudovou.

Josef Bojislav Pichl ve svých *Vlasteneckých vzpomínkách* nelíčí Langra v příznivém světle a jeho odchod z Prahy také vykládá jako únik před stíháním tak krutým, že Langer sotva ušel odvodu k vojsku.¹⁵⁴ Pichl hovoří o krutém stíhání, což považuji za přehánění, domnívám se, že se Pichl pokouší využít sporu Langra a úřadů, aby přece jen ukončil svou první zprávu o Langrovi pozitivně.

Eva Purkrábková, která sestavila výbor z Langrova díla *Bodláčí a růže*, který byl pro psaní této práce nedocenitelným pramenem, zveličuje význam *Českých lesů* hned dvakrát, poprvé v medailonku o Langrovi, podruhé v předmluvě¹⁵⁵ a nakonec v poznámkách, kde píše o tom, že *České lesy* byly příčinou Langrova nuceného odchodu z Prahy a jeho dlouhého úředního vyšetřování.¹⁵⁶ To ale podle mého názoru není snaha o vytvoření

¹⁵¹ KREJČÍ, Langerovy České lesy ve světle úředních dokumentů, *Listy filologické*, s. 213.

¹⁵² HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 120.

¹⁵³ Tamtéž, s. 121.

¹⁵⁴ PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 75n.

¹⁵⁵ LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 8.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 298.

Langrova kultu, spíš se jedná o poměrně běžný omyl, který opakuje i Josef Polák ve své učebnici.¹⁵⁷

Menších zmínek o *Českých lesích* je více, v různých dějinách literatury se o nich píše mnohem střízlivěji, než jak to dělá Pichl a i Jan Šafránek v roce 1887.¹⁵⁸ V českých dějinách literární cenzury *V obecném zájmu* z roku 2015 autor části o devatenáctém století, Petr Piša, v souvislosti s *Českými lesy* hovoří jen o tom, že jejich vydání znemožnilo Langrovi redigovat časopis *Jindy a nyní*, funkce se tedy ujal Josef Kajetán Tyl, který ovšem list musel řídit pod cizím jménem kvůli svému zaměstnání u vojenské správy.¹⁵⁹

Při úvodním studiu pramenů o Langrovi jsem si všiml zvýšené pozornosti k *Českým lesům*, mylně jsem se domníval, že Langrovo policejní vyšetřování bude využito k pokusu vytvořit z Langra jakéhosi disidenta předbřeznových Čech. Nyní, když jsem se na ohlas *Českých lesů* více zaměřil, se domnívám, že je jim věnována větší pozornost jen proto, že policejní vyšetřování je jedinou zajímavější událostí v Langrově životě. *České lesy* měly svůj dozvuk při slavnostním odhalení Langrova pomníku v Bohdanči, o tom budu hovořit v příslušné kapitole.

¹⁵⁷ POLÁK, *Česká literatura 19. století*, s. 73.

¹⁵⁸ HANUŠ, *Literatura česká devatenáctého století*, s. 638; VLČEK, *Dějiny české literatury IV*, s. 210; JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české II*, s. 604.

¹⁵⁹ WÖGERBAUER, et al, *V obecném zájmu*, svazek 1, s. 243.

Langrův život v Bohdanči a jeho smrt

„Konečně přijdu do městečka Bohdánče, kteréž leží asi 3000 mil vzdálí od Ameriky a dvě hodiny od Přelouče...“¹⁶⁰ Píše Langer o Bohdanči v proslovu *Bohdaneckého rukopisu*. Je to věta sice zvláštní, ale pravděpodobně si nezasluhující zvláštní pozornost. Pokud ale přihlédneme k tomu, že Přelouč, skutečně ležící nedaleko od Bohdanče, dlouho sloužila jako „hloupé město“ české literatury,¹⁶¹ dostane tato zvláštní a ironická věta nový význam a ukáže nám, nakolik si Langer svého rodného města vážil.

Už víme, že Langrova poslední léta v Bohdanči nebyla šťastná. Autor článku *Nové dokumenty ze života JJJ* připomíná, že se Jaroslav Langer do Bohdanče definitivně vrátil v roce 1832, během probíhajícího dlouhého soudního sporu s jeho otcem, již před dvěma lety obviněným ze zpronevěry a špatného vedení úřadu.¹⁶² Langer dříve osoba v centru společenského života městečka byl teď vystřídán Langrem pijanem, který se vyhýbá lidem. Není jasné, kdy k této asi delší dobu trvající změně došlo. Autor Langrova prvního životopisu žádnou odpověď ani tentokrát nedává. Píše ale o *několika jinoších z okolí bohdanečského*, kteří s Langrem obcovali zejména v ochotnickém divadle. Tito jinoši znali Langra dosti čilého a zdravého, který ale postupně chřadl, aby roku 1836 zemřel¹⁶³. Filípkův životopis skutečně klade Langrovu smrt deset let před skutečné datum. Pravděpodobně se jedná o tiskařskou chybu a ne o nevědomost autora, Filípek totiž píše, že oni jinoši se měli s Langrem podílet na ochotničení do roku 1842, na druhou stranu ale Filípek nepřímou vyčítá Josefu Kajetánu Tylovi, že si na Langra „vzpomněl“ článkem v časopise až v roce 1847. Rok 1842 považuje za zlom v Langrově životě i Josef Pešek, který v *Několika slovech o životě a díle Jaroslava Langra* píše, že od roku 1842 *hynul Langer fyzicky i morálně*.¹⁶⁴ Rok 1842 jako poslední zlom v Langrově životě může mít souvislost s úmrtím Lorinky Pabíčkové v Chotěboři. Lorinka zemřela v Chotěboři v květnu roku 1841, Hampl říká, že tichá, milá Lori ještě mohla Langra zachránit.¹⁶⁵ Hampl ale nepovažuje smrt Márinky za příčinu zásadní změny v Langrově chování, už předtím byl Langer prý samotář, který se vzdal psaní i společenského života, Hampl cituje ze vzpomínek Jana Evangelisty Kosiny, který připomíná Márinku od bohdanečských rybníků a její odmítnutí Langrovy lásky, které mělo básníka zlomit. Kdy tedy Langer přestal žít a

¹⁶⁰ LANGER, *Bodláčí a růže*, s. 116.

¹⁶¹ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 124.

¹⁶² BACHMANN, *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra*, s. 292.

¹⁶³ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 562n.

¹⁶⁴ PEŠEK, *Několik slov o životě a díle Jaroslava Langra*, s. 178.

¹⁶⁵ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 159.

začal umírat, se nedozvíme, máme ale naštěstí prameny, které nám Langrova poslední léta líčí z první ruky.

První z takových pramenů je Tylova *Poslední procházka s dvěma umrlýma*, která vyšla v Květech roku 1847, tedy rok po Langrově smrti. Tyl píše, že se Langra rozhodl navštívit, když byl sám na cestě do Hradce a nenavštívil Langra sám, ale ve společnosti Václava Filípka a Josefa Mírumila Pohořelého. Všichni tři byli u Langrů vřele přivítání Langrovým otcem a matkou, mladý Jaroslav byl ale pryč. Než se básník vrátil, navštívil Tyl Langrovu besídku na zahradě, kde se *tvořivý duch i s marným a křehkým tělem pelešil. Proválené lehátko, stolec, na něm kalamář, dýmka, starý nožík a rozházené papíry ... to byla celá skvostnost malé besídky.*¹⁶⁶ Když stihli hosté natrhat švestky a prohlédnout si melouny, přišel sám Jaroslav, málomluvný, osmahlý s bledými kníry a, jak shledává sám Tyl, po dvou letech mimo Prahu už odcizený životu Prahy, *středistě národního smešlení a počínání*. Tyl trochu odbočuje, ve zmiňované době se prý mnoho vlasteneckého nedělo, a Langer prý neměl ponětí ani o tom mále, co se dělo. Langer prý o to ani nestál a Tyl je ve svém článku, jinde tak sladkobolném, jak sám říká, zhrozen. *Nestál o to, alespoň to nestíhal; leželoť to i v jeho mírné, snadno ukojné povaze. Ale já se přece podivil i zhrozil se zároveň, domnívaje se, že bych musel zoufati, kdyby mě ruka osudu někam na ostrov mrštila, kde bych jekem a hlukem cizího proudu ohlušen, žádné ozvěny po mohutném chodu českého ducha nezaslechl.*¹⁶⁷ Langer měl Tyla i s přáteli doprovodil přes les do Hradce a cestou měli rozmlouvat o ženění, Langrovi se ovšem žádná z dívek a žen bohdanečských nezdála, nebo aspoň o tom tak žertoval v duchu svých satir. To Tyla nutilo k myšlence, zda se Langer pořád nezaobírá myšlenkami na Bělu. Tyl zoufá, že Langrovi chyběla žena, zoufá, že Langer ženu nehledal, se správnou ženou po svém boku, by *v žádná svůdná osidla tohoto světa nepadl.*¹⁶⁸ Tyl v *Poslední procházce* vzpomíná ještě na jednu návštěvu Bohdanče, o čtyři roky starší, kdy viděl Jaroslava Langra na merendě ve víru tance a zábavy. Návštěva, při které se Langer zdál Tylovi docela změněný, se odehrála už v roce 1834, nabízí se otázka, jak by se Tyl nad Langrem zhrozil, kdyby ho potkal v posledních letech života.

Jiný účastník výpravy, Václav Filípek ve svém životopise Josefa Kajetána Tyla o návštěvě v Bohdanči také píše, Stejnou návštěvu líčí Filípek docela jinak. Stejně jako Tyl píše, že Jaroslava nezastihli, že byl na louce, když ho potkali, *přišel bez kabátu, s čepičkou*

¹⁶⁶ TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 8.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 9.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 10.

na hlavě, uprášen a opálen, a za rozmlouvání pravil: „Jak vidíte, nyní sedlačím, Musa odpočívá.“ Na domlouvání Tylovo, aby spisovatelskou dráhu, po níž tak skvěle kráčel, docela neopouštěl, odpověděl: „Člověk zde na venku docela zakrní; ostatně přičiním se, abych dokázal, že Musa i mezi řepou a brambory dařiti se může.“ Dále prý Langer s Tylem hovořili o tom, jak Langer v Bohdanči uspořádal několik českých divadelních představení.¹⁶⁹ Filípek tedy tuto událost líčí zcela bez patosu a podle jeho líčení by se Langrův život na venkově mohl zdát být idylický, tedy ne jako ve vzpomínce Tylově. Příčina této rozdílnosti podle mě tkví v tom, že Filípek napsal svou vzpomínku do Tylova životopisu až dvanáct let po Tylově *Poslední procházce*, v roce 1859, kdy žal z Langrovy smrti nebyl tak čerstvý, a hlavně se na Langra už zapomnělo (bylo to téměř třicet let od jeho odchodu z Prahy) a hlavně Langer není přirozeně hlavní postavou Tylova životopisu, kdežto Tylův článek hlavně vypráví o Langrově životě a smrti, proto musí být sentimentálnější. Filípek sám se jistého sentimentální postoje k Langrovi také dopouští, o dva roky později v Langrově životopise, přiloženém k *Sebraným spisům*.

V roce 1861 vyšly Langrovy sebrané spisy a v souvislosti s touto událostí se v Lumíru objevily dvě vzpomínky na Langra. Autorem první z nich je Antonín Rybička, historik a literární historik, autor prvních životopisů českých obrozenců, který Langra navštívil v červnu 1844, tedy v době, kdy Langrovi zbývaly jen dva roky života. Rybička stěží poznal Langra, který byl prý jeho oblíbeným autorem (co jiného taky napsat do vzpomínky na mrtvého literáta), a nemohl prý ani uvěřit, že ten očividně duševně i tělesně nemocný muž je *ten pravý Jaroslav*. Langer byl prý zádumčivý, málomluvný a ostýchavý, (Rybička byl pro něj cizí člověk) Rybička vysvětluje, že takový byl v posledních letech kdykoli, když ho navštívil někdo cizí, Langer podle Rybičky cizí lidi považoval za policejní vyzvědače nebo inkvizitory.¹⁷⁰ Žádný jiný autor nelíčí Langra jako paranoika, Rybička možná používá Langrovu podezřívavost jako součást obrazu Langra vypovězeného z Prahy úředně, patrně za České lesy. To je ovšem jen hypotéza, Rybička to nikde neříká. Podobně jako Tyl Rybička vzpomíná, že Langer nevěděl o nejnovějším kulturním dění v Praze, přesto ale při hovoru o novinkách z Prahy prý pookřál. Když ale Rybička projevil zájem o Langrovy rukopisy, byl odbyt, že Langer vše prý poslal do Prahy. Po Rybičkově naléhání, zvláštní zájem měl prý o Máriačku, Langer řekl, že starší rukopisy má na půdě, ale slíbil, že je Rybičkovi ukáže.¹⁷¹ Rybička nepíše, že by starší

¹⁶⁹ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, 1859, s. 75n.

¹⁷⁰ RYBIČKA, Antonín. Zpomínka na Jaroslava Langra. *Lumír*, s. 182.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 183.

zápisky viděl, můžeme tedy usoudit, že mu je Langer neukázal, jednak k tomu neměl příležitost, patrně to ale ani neměl v úmyslu a jen se chtěl Rybičky zbavit. Samozřejmě ani nelze vyloučit, že Langer nepsal a Rybičkovi lhal.

Tenkráté byl náš Langer (výjimečně není nazýván básnickým jménem Jaroslav, A. B.) *ještě veselý a čilý* vzpomíná František Hajniš v *Lumíru* na Langra, jak ho znal, když během svých studií od roku 1834 do roku 1839 navštěvoval příbuzné v Bohdanči.¹⁷² František Hajniš byl básník, autor humoristických próz a Langrův o devět let mladší přítel. Sám začal publikovat až po Langrově odchodu z Prahy. Hajniš ve svém článku, který byl vložen i do prvního Langrova životopisu od Vojtěcha Filipka,¹⁷³ líčí, jak probíhaly v Bohdanči merendy a staví Langra a jeho krakováčky do středu těchto společenských událostí. Kromě středobodu maloměstských zábav znal Hajniš Langra jako pomocníka svého otce, důchodního na bohदानěčské radnici. Většinu své vzpomínky věnuje Hajniš ze zcela nejasného důvodu jakési schůzi na radnici, schůze svým průběhem sice připomíná Langrův Kocourkov, ale jinak se nejedná o vzpomínku na Langra jako spíš o humornou scénku z maloměsta, která svou povahou Langrův nucený pobyt na venkově silně zlehčuje. Scénka líčí dosazení nového sládky do bohदानěčského pivovaru, který se mimo jiné musí zavázat, že si bude do pivovaru sám vodu dodávat z Haldy (nedalekého labského ramene), a v případě, že by v Haldě nebyl dostatek vody, musí si vodu dopravit jinak. Sládek pokládá tento bod za příliš tvrdý, je ale Langrem uklidněn tím, že se ještě nestalo, že by v Haldě vody nebylo. Dalším povinností budoucího sládky, je dodat bezplatně určité množství piva bezplatně při každé dávce, kterou pivovar dodá. Pokud by některý z měšťanů nechtěl pivo přijmout, musel by mu sládek zaplatit hodnotu onoho piva v penězích. I proti tomuto *punktu* se sládek ohrazuje, ale opět ho uchválohlí Langer, prý se ještě nestalo, aby u schůze přítomný děkan odmítl pivo. V podobném duchu podle Hajniše probíhala licitace ještě dlouhou dobu a *odpovídání členů rady a Langrovo všeobecnou veselost způsobilo*.¹⁷⁴ Není jasné, proč Hajniš, který Langra znal, si vybral pro svůj příspěvek vzpomínku tak neosobní, nezajímavou a Langra se týkající jen vzdáleně. Důležité ovšem je, že sice křečovitý, ale veskrze pozitivní a veselý tón Hajnišovy vzpomínky a jeho datace 1834 – 1839 odpovídá teorii o tom, že se Langer propadl do deprese někdy kolem roku 1842.

¹⁷² HAJNIŠ, František. Zpomínka na Jaroslava Langra. *Lumír*, s. 419.

¹⁷³ FILÍPEK, Jaroslav Langer, 1861, s. 548n.

¹⁷⁴ HAJNIŠ, František. Zpomínka na Jaroslava Langra. *Lumír*, s. 420n.

Oné teorii odpovídají již citované paměti Jana Evangelisty Kosiny, kvůli otcovu povolání trávil Kosina dětství na cestách mezi pevnostmi Hradcem Králové, Josefovem a různými pevnostmi v Uhersku, Polsku i Rakousku, čas od času ale trávil prázdniny s matkou a sestrou u prarodičů v Bohdanči, kde v srpnu roku 1842 navštívil i Jaroslava Langra. Kosinova autobiografie je až neuvěřitelně podrobná, vydal ji v roce 1899, kdy také zemřel, tedy více než padesát let po setkání s Langrem. Nemůžeme si být jisti, jak silný dojem udělal básník na tehdy patnáctiletého chlapce, aby si to mohl Kosina pamatovat po více než půl století. Kosina vzpomíná, že byl spolu se svou matkou navštívit Langrovu matku a údajně si vzpomíná na rozhovor, který matky mezi sebou vedly.

Langrova matka se Kosinově matce svěřovala s tím, jak ji trápí osud jejího syna. Lituje, že mu nedovolila vydat se s Palackým do Říma a vyprávěla, jak se její syn straní společnosti a dny tráví ve své boudě na zahradě.¹⁷⁵ „*Nic mu se doma nelíbilo, pořáde jen do Prahy. Tam bych ho ráda pustila, ale tam nesměl. Proč, po tu chvíli nevím, a můj starý, když jsem se ho za dřívějších let ptala, jen se vždycky zamračil, nadal mi hloupých bab a nic neřekl,*“¹⁷⁶ zoufala si Langrova matka. Pokud toto Kosinově matce skutečně v srpnu 1842 řekla, komplikuje to hledání příčiny Langrova odchodu z Prahy, reakce Langrova otce naznačuje, že se jednalo o nějakou vážnou příčinu, snad vážnější než hádka s Janem Nepomukem Štěpánkem, vážný důvod, jako například policejní vypovězení, by si ale Langrova matka určitě pamatovala. Dále Langrova matka vypráví s despektem o tom, jak její syn sbíral lidové pověsti a pohádky po okolí. Rodiče se Josífka, jak mu říkali, snažili oženit, ale kazil jim to on sám, viděl prý na každé ženě v městečku nějakou hanu. Jediná, která se mu zdála dost dobrá (po Lorinčině smrti) byla Márinka, kterou byl prý posedlý. *Běhal po sádkách celé boží dni, aby se s ní sešel, a když ji někdy s daleka spatřil, jako by něco byl ukradl, utikal pryč.*¹⁷⁷ O Márinčinu ruku šel požádat Josefův otec, ale nepochodil, jeho syn nebyl, k překvapení rodičů, Márynce dost dobrý. Matka přiznává, že se v poslední době chytil kořalky a rozpláče se, mluvíc o těžkém kašli svého syna. Jako by to byla divadelní narážka, přerušuje ji příchod zmiňovaného syna. *V té chvíli do světnice vstoupil dveřmi za sebou bouchnuv, až okna zadrnčela, ten Jaroslav, na nějž jsem se tolik těšil. Než jaký to byl zjev! Hlavu jeho pokrývala beranice, tělo vězelo v ohromném žlutém kožichu sahajícím po paty, nohy ve vysokých loveckých botách, - a venku vedro srpnové.*¹⁷⁸ Místo pozdravu se Langer vydal rovnou ke skříni, z které vyndal lahev, kterou shledal prázdnou a

¹⁷⁵ KOSINA, *Život starého kantora II*, s. 71n.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 73.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 74.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 73.

poručil matce, aby mu sestra přinesla do boudy lahev plnou. Pravděpodobně rozpačitá matka se neúspěšně snažila odvést synovu pozornost na hosty z Polska.¹⁷⁹ „*I pro mne si třeba z Tramtarie,*“ odmítl se Josef Jaroslav hostům věnovat a bouchl za sebou dveřmi do dvora.¹⁸⁰ Celé toto setkání působí jako scéna z divadla, zdá se ale, že tak nějak se skutečně mohlo setkání mezi Langrem a Kosinou odehrát, Langrovo chování v roce 1842 celkem odpovídá tomu, jak ho líčí ve svých vzpomínkách Pichl. Je ovšem zvláštní, že Langer nijak nezareagoval na přítomnost Kateřiny Steinmannové, při Kosinově prvním setkání s Langrem, se na ni básník ptal, to ale bylo před devíti lety, z letného pohledu ji zřejmě už nepoznal. Že jsou hosté z Polska, matka Langrovi řekla pro kladný vztah k Polákům, který se ale Langrovi nevyplatil, jeho báseň *České lesy*, projevující sympatie k polskému povstání způsobila Langrovi problémy.

O Langrovi v posledních letech jeho života píše Josef Bojislav Pichl ve svých *Vlasteneckých vzpomínkách*, které poprvé vyšly v osmdesátých letech devatenáctého století. V kapitole o Langrově osobnosti bylo řečeno, že Pichl byl jedním z mála lidí, kteří psali o Langrovi i v negativním světle. Pichl dával najevo svůj nesouhlas s bohémským životem a zjevem Langra i mladých básníků obecně (Pichl byl o sedm let mladší než Langer). Pichl ovšem neznal Langra jen jako mladého básníka i studenta, ale setkal se s ním i během Langrova čtyřletého umírání a při líčení tohoto období je už Pichl opatrný. Píše, že se sice s Langrem osobně neznal, ale zajímal se o jeho stav. V té době působil Pichl jako lékař v Pardubicích, neměl to tedy do Bohdanče daleko, a mohl být od společných známých poměrně dobře informován. Pichl o Langrovi píše, že zastával v Bohdanči úřad důchodního a líčí, že když ho byl jednoho dne v roce 1843 navštívit, byl od domácích odbyt, že je Jaroslav churav a právě usnul. Pichl byl tedy požádán, aby přišel příště.¹⁸¹ Zdá se, že nikomu, kdo se pokusil Langra v jeho exilu navštívit, se nepodařilo na první pokus básníka zastihnout. Pichl píše, že se sám domyslel a byl od svých přátel zpraven, že *ubožák nedávný opětný záchvat své nešťastné náruživosti dospává*.¹⁸² Pichl se ostýchá na jediné straně svých vzpomínek, kterou věnuje Langrovým posledním létům, alkohol a alkoholismus kdekoli výslovně zmínit a pouze naznačuje. Langer měl být bohdanečskými vlastenci na Pichlovu žádost přivezen do Pardubic na jednu z prvních tamních merend, kde se alkoholik Jaroslav po nedlouhé době ocitl v stavu tak pohoršlivém, že musel být znovu odvezen zpět do Bohdanče.

¹⁷⁹ KOSINA, *Život starého kantora*, II, s. 73.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 74.

¹⁸¹ PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 183n.

¹⁸² Tamtéž, s. 184.

Langrovo zdraví se neustále horšilo, Pichl se tak stal i jedním z návštěvníků Langrova pohřbu v dubnu roku 1846. V den pohřbu bylo podle Pichla velké vedro, které přerušila průtrž mračen, která zmáčela básníkův hrob na svatojiřském kostele natolik, že z ní rakev vyplavala a Langer musel být pohřben nadvakrát. Pichl ve své knize lituje smrti jednoho z nejnadanějších a nejslibnějších básníků.¹⁸³

Pro Langrův druhý život je velice zajímavý příspěvek Oldřicha Bachmana ve vlastivědném sborníku *Hradecký kraj* z roku 1958. Jeho autor využívá velké množství literárních i historických pramenů, aby dokázal, že Langer odešel z Prahy na přání svého otce, zejména kvůli vyšetřování úřadování Josefa Langra staršího. Kromě toho se ale Bachman ve svém článku zabývá Langrovými posledními lety a přichází s myšlenkou, která by, podle mého názoru, mohla být pro Langrův druhý život zásadní. Bachman píše, že Langrův pohřeb neproběhl tak, jak píše Pichl, že Pichlovy *Vlastenecké vzpomínky* jsou zatíženy Pichlovým konzervatismem.¹⁸⁴ (Kromě Langra se Pichl negativně staví i k Máchovi, na stránkách jeho memoárů je opakovaně připomínána Máchova samolibost, ješitnost, marnivost a výstřednost v oblékání a chování. Pichl se ovšem neostýchá uvést, že Máchova první báseň byla v časopise *Večerní vyrazení* vytištěna Pichlovou zásluhou a že Pichl byl jedním z Máchových přátel, a jedním z prvních čtenářů jeho děl.¹⁸⁵) Bachmanovo tvrzení, že by tím Pichl uváděl Máchu v posměch, ovšem pokládám za přehnané.

Zpět k Langrovi. Bachman vyvrací Pichlovu vzpomínku na Langrův pohřeb, kdy měla voda vyplavit rakev. Své tvrzení Bachman dokládá tím, že se o takové výjimečné události v bohdanečské pamětní knize nepíše. Bachman dále cituje, že Pichlovo líčení pohřbu popřel i bohdanečský rodák Jan Andres, který, tehdy dvanáctiletý, na Langrově pohřbu ministroval. A za třetí, Bachman pochybuje, že by se v písčité půdě mohlo udržet takové množství vody.¹⁸⁶ Za zmínku dle mého názoru stojí i to, že bohdanečský hřbitov je na jednom z nejvyšších kopců v jinak ploché krajině.

Možnost, že si Pichl vymyslel průběh Langrova pohřbu, aby básníka očernil, je zajímavá, pro Langrův druhý život je ale důležitější Bachmanovo tvrzení, že Langer nestrávil poslední léta svého života jako alkoholik, to Bachman dokládá citacemi z městské pamětní knihy, podle které Langer ještě na začátku roku 1846, kdy zemřel, vykonával své povinnosti městského důchodního aktivně a dobře. Na Langra prý měla jen dobré vzpomínky i Bachmanova babička, která Langra v mládí osobně znala, Langer byl prý

¹⁸³ PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 184n.

¹⁸⁴ BACHMMAN, *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra*, s. 298.

¹⁸⁵ PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 59, 91n.

¹⁸⁶ BACHMMAN, *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra*, s. 298.

častým hostem vinárny jejího otce. Bachman připomíná, že *Zdrojem záporných soudů o jeho* (Langrově – A. B.) *osobě, které dosud trvale zakotvily v naší literární historii, jsou vzpomínky Dr. J. B. Pichla*. Bachman odmítá i Pichlův popis Langrova pokoje, Langrovi rodiče se o syna prý starali dobře.¹⁸⁷ Už jsem naznačil, že v popisu vybavení Langrova pražského pokoje se Tyl a Pichl neshodují.¹⁸⁸ Je pravda, že Tyl, Filípek, Rybička i Hajniš, kteří Langra v jeho bohdanečském exilu navštívili, o nezřízeném pití alkoholu přímo nehovoří, zdá se, že Bachmanovu teorii, který obraz Langrových posledních let a dost možná Langrovy osobnosti boří, můžeme přijmout jako pravdivou. Proti Bachmanově teorii ale hovoří, že cituje pamětníky, kteří zemřeli dávno před napsáním jeho příspěvku. Ministrant z Langrova pohřbu Jan Andres zemřel v roce 1926,¹⁸⁹ Bachmanova babička Marie v roce 1905.¹⁹⁰ Bachmanově teorii také škodí, že její autor zamlčuje, že na Langra jako na pijana vzpomíná i Jan Evangelista Kosina,¹⁹¹ jehož *Život starého kantora* Bachman znal a v jiném místě článku citoval. Kosina sice své paměti psal s velkým odstupem, a pasáž popisující jeho návštěvu u Langrů doma připomíná divadelní scénu, takže ji asi jeho paměť upravila. Nezdá se mi ale pravděpodobné, že by sugesce způsobená všeobecným přijetím teorie o Langrově alkoholismu, mohla na Kosinu tak mocně zapůsobit, že by uvěřil, že na vlastní oči viděl Langra jako pijana. I Tylova zmínka, že Langer bez ženy po boku padl v svůdná osidla toho světa, se dá chápat jako náznak závislosti.¹⁹² Zastávám názor, že Langer skutečně byl v posledních letech svého života těžkým pijákem, je sice pravda, že byl Pichl proti Langrovi zaujatý, nevěřím ale, že by šel až tak daleko, že by si vymyslel něco tak zásadního, jako byl Langrův alkoholismus. A taky se mi nezdá pravděpodobné, že by se k tomu nikdo kromě Bachmana nevyjádřil. Důvod toho, že se nikdo z mužů, kteří Langra navštívili v Bohdanči, o jeho alkoholismu nezmínil, vidím v tom, že nechtěli poškodit pověst básníka a svého přítele.

Taková tedy byla Langrova smrt a pohřeb, který navzdory dramatickým okolnostem (Langer se narodil při požáru nedaleko domu svých rodičů¹⁹³ a pohřben byl snad za průtrže mračen) nevzbudil větší pozornost. Jaroslav Mareš ve svém fejetonu *Literární legenda* z roku 1916 píše, že důvodem, proč není Langrovi věnována dostatečná pozornost po jeho

¹⁸⁷ BACHMMAN, *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra*, s. 298n.

¹⁸⁸ TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*; PICHL, *Vlastenecké vzpomínky* 1, s. 76.

¹⁸⁹ BACHMMAN, *Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra*, s. 298.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 299.

¹⁹¹ KOSINA, *Život starého kantora*, s. 73.

¹⁹² TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 10.

¹⁹³ První pamětní kniha města Bohdanče, s. 192.

smrti je to, že mu nebylo dopřáno glorioly smrti, jakou zanikl Mácha, ale že Langer zemřel až po tom, co byl zapomenut po dlouhém utrpení daleko od centra kulturního života.¹⁹⁴

¹⁹⁴ MAREŠ, Literární legenda. *Národní listy*, s. 2.

Langer jako literární postava

Josef Jaroslav Langer nežil svůj druhý život jen jako spisovatel na stránkách různých dějin literatury a článků rozebírajících jeho dílo nebo některé zajímavé momenty jeho života. Langer se stal i literární postavou. Podařilo se mi najít tři povídky, ve kterých Jaroslav Langer vystupuje. Není to velký počet, a autoři těchto povídek zřejmě neměli větší umělecké aspirace, všechny tři povídky patří mezi oddechovou četbu s občasnými nádechy sentimentality způsobenými Langrovým nešťastným osudem. Přesto se domnívám, že stojí za to jim věnovat. Všechny tři povídky vyšly ve čtyřicátých letech dvacátého století a ve všech třech je snadné a zajímavé sledovat jejich vztah k „langrovským“ pramenům. Tyto povídky se samozřejmě nesnaží líčit Langrův život fakticky zcela správně, vychází ale z pramenů, které mají pro zkoumání prvního nebo druhého Langrova života hodnotu. Po rozboru těchto tří povídek povídky porovnám a pokusím se odhalit příčinu, rozdílného obrazu Jaroslava Langra v těchto třech povídkách.

Bohdanečská merenda

Šest let před životopisem *Básníkův ztracený život*, v roce 1940, napsal František Hampl pro edici městského muzea v Bohdanči povídku *Bohdanečská merenda*, která se odehrává během jedné této společenské události, popisuje její průběh, ukazuje Langra v srdci slavnosti, udává některé jeho krakováčky a vypráví o tom, jak Lori Langra odmítla. Kromě krakováček Hampl v povídce cituje Tylovu vzpomínku na Langra.¹⁹⁵ Hlavní hrdina je v úvodu líčen jako *Jaroslav, veselý a čilý, ovšem i poněkud lehkomyšlný obecní písař*.¹⁹⁶ Dále se o něm hovoří takto: „*Všichni znali Jaroslavovy veselé kousky a někteří nosy do krabata krčivali nad jeho zjevnou touživostí po ženském pokolení, ale nevěděli, jaký je on vlastně měkký a slabý člověk, proti němuž se valí vlna za vlnou a zaplavuje ho, aniž by dovedl pozvednout ruku v odhodlání rváti se a bojovat...*“¹⁹⁷ Lorinku líčí podobně jako později v Langrově životopise: „*Lorinka nebyla děvče zvláštní krásy; vysoká, poněkud kostnatá, pobledlý obličej zarámovaný kaštanovými vlasy, hladce přičísnutými; jenom v očích nesmírně hlubokých tkvěl vzdálený smutek a utonulá záře ... Lorinka rozumí výborně nejen všem domácím věcem, ale jako úřednická dcerka se vyzná v hudbě i v jemných ručních pracech (sic). Neobyčejný a vzácný zájem o plody lidského ducha ji*

¹⁹⁵ HAMPL, *Bohdanečská merenda*, mj. s. 17.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 5.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 6.

povyšoval nad čilé přítelkyně, třeba tyto byly tělem půvabnější.“¹⁹⁸ Zdá se, že inteligentní a vážná Lorinka by byla ideální partnerkou pro poetu Langrovy nátury. Langer s Lorinkou sice během merendy několikrát tančí, vypráví jí, že se mu zdá, že (přes svou popularitu) do Bohdanče nepatří.¹⁹⁹ Po skončení oslavy se Langer v noci toulá u jednoho z mnoha bohदानeckých rybníků a přemítá, jak svou lásku Lorince odhalit, v duchu ji (stejně jako ve svém) díle nazývá Lenkou.²⁰⁰

Druhý den, kdy se dopoledne mají pořádat dozvuky merendy, aby se dojedlo vše, co bohदानecké měšťanky na oslavu upekly, Jaroslav Lorinku vyzývá, aby s ním šla k rybníku Rozkoši, při cestě se jí vyznává nešikovně (na romantického básníka obzvlášť) ze svého citu, řekne, že je mu už třicet let, a má tedy věk na ženění. *Však jsem si pořídil dokonalý seznam všech dívek na vdávání, jejich dobré vlastnosti do popředí postavil a chyby teprv za ně. Žel, že chyb a nedostatků bývalo vždy více... Jenom tvoje tvář a tvoje duše může zvítěziti, a proto tě vidím přčasto, když musím verše psát.*²⁰¹ Dokonalý seznam všech dívek na vdávání Hampl převzal z Tylovy vzpomínky na Langra.²⁰²

Než se dostane k velké otázce je Lorinkou umlčen a dozví se, že Lorinka se spolu se svou matkou hodlá odstěhovat k bratrovi na faru v Chotěboři. Lori Langra utěšuje chválou jeho básní a krakováčků obzvlášť a předpovídá svou brzkou smrt. Poslední část povídky, od předchozí části oddělená necelými deseti lety,²⁰³ je rozhovor Lorinčina bratra, faráře Františka Pábíčka, s kronikářem, při rozhovoru se oba muži shodnou na tom, že Lorinčina smrt uspíšila Langrův úpadek a smrt. Lori Pábíčková skutečně zemřela v Chotěboři v květnu 1841, na smrtelném loži ji Langer osobně navštívil, pohřbena byla na bohदानeckém svatojiřském hřbitově.²⁰⁴

V závěru povídky chotěbořský farář František Pábíček o již zesnulém Langrovi vypráví, že *toto město, kam se musel vrátit proti své vůli, a kde tak smutně žil, přece proslavil. Napsal zde onen proslulý Bohदानecký rukopis.* Postava Pábíčka dále zmiňuje Den v Kocourkově a sbírání lidové slovesnosti a samozřejmě i krakováčky, na které je v merendě kladen důraz.²⁰⁵ Ale nezatajuje Langrovo pijáctví, zmiňuje, že Langra jedno našel v opilosti spícího vsedě na židli, se zakloněnou hlavou a slzami na tváři. Od tohoto tragického obrazu ale farář přechází k představě bohदानecké merendy na nebesích, kde se

¹⁹⁸ HAMPL, *Bohdanečská merenda*, s. 9n.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 22.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 26n.

²⁰¹ Tamtéž, s. 31.

²⁰² TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 9.

²⁰³ HAMPL, *Bohdanečská merenda*, s. 37n.

²⁰⁴ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 160.

²⁰⁵ HAMPL, *Bohdanečská merenda*, s. 40.

Langer s Lorinkou setkají, představa zaujme kronikáře natolik, že si začne podupávat rejdrovák.²⁰⁶

Protože byla povídka psána pro muzeum v Bohdanči, objevuje se v ní mnoho postav, která mají jména bohदानeckých rodin, pravděpodobně se tedy má jednat o tehdejší obyvatele Bohdanče, byť v povídce vystupují jen v pozadí. Kromě nich Langer vzpomíná na své pražské přátele, na prvním místě na Tyla, dále na Filípka, Tomíčka a další, je zmíněno i cosi, co má Vinařický Langrovi odpustit,²⁰⁷ od Václava Filípka víme²⁰⁸, že se jedná o nedokončený překlad jakéhosi Klarova rukopisu, ale to není pro povídku podstatné a český Němec Aloisius Klar ani není v povídce zmíněn. Kromě postav je povídka do skutečného Bohdanče zařazena i poměrně podrobným popisem městské radnice a náměstí. V povídce vystupují postavy s různými názory na Langra. Obecně je ale vnímán jako nadaný básník, jako pořadatel společenských akcí (který je součástí merend i v duchu, krakováčky se zpívají i když se sám merend, které probíhají podle jeho vzoru, už neúčastní a tráví čas o samotě pitím. Větší rozdíl se objevuje po jeho smrti, kdy už merendy nejsou takové, jako když je pořádal on, jen ty krakováčky zůstávají a zůstanou v Bohdanči navěky²⁰⁹). Langer se ale objevuje i jako poněkud nezdárný syn, který nechal studii. Langer alkoholik se v povídce objevuje jen v závěru a jen v promluvě faráře Pabíčka, který o Langrovi mluví s láskou a vidí Langra jako oběť nešťastné lásky.

Chabé srdce

Olga Srbová si ve své povídce Chabé srdce z roku 1944 představuje Langra jinak. Povídka je uvedena jedním z Langrových krakováčků, jehož tématem je loučení s milou, ale její vlastní text začíná citací z dopisu Josefa Vlastimila Kamaráta, kněze, básníka a vlastence, který se ptá Čelakovského, „*Potěšme se slovíčkem o výtečném Langrovi. Kdopak je ten Langer a kde?*“²¹⁰ Následuje dopis Vinařického, který je stejně jako Kamarýt představen jen jako Dobrý kněz, Palackému, ve kterém se také ptá na novinky o Langrovi. Stejně tak se v povídce Langrovi věnují i pražské časopisy. Osobně Langra v povídce poprvé potkáme přesně jako ve vzpomínce Tylově, Langer ve spodním prádle sedí na podlaze svého studentského bytu, píše a zoufá si nad nešťastnou láskou.

²⁰⁶ HAMPL, *Bohdanečská merenda*, s. 42.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 17.

²⁰⁸ FILÍPEK, *Jaroslav Langer*, s. 504.

²⁰⁹ HAMPL, *Bohdanečská merenda*, s. 39.

²¹⁰ SRBOVÁ, *Létavice*, s. 66.

Dozvídáme se o něm, že dokonce včera večer plánoval sebevraždu z nešťastné lásky ke Hvězdě horské.²¹¹ Básník se ale rozhodne, že se stane knížetem básníků, aby se nemusel do Hvězdiny lóže dívat zezdola, ale aby mohl sedět v něm spolu s ní. Druhý den dopoledne Jaroslava vzbudí otec, který se ho vypravil doprovodit zpět do Bohdanče. Zdrčený Langer příliš nevzdoruje a opět usíná, aby si večer mohl v srdceryvném dopisu přátelům postěžovat, že musí odejít bez loučení.²¹²

*Důchodních Josef platí v Bohdanči za polovičního blázna. Běhá po okolních vesnicích, od bab a dědků si dává povídačky pro děti vyprávět a všechno si píše.*²¹³ Těmito slovy Srbová charakterizuje Langrovo sbírání lidových písní a pohádek. Opět to ale není Langer Hamplův, který sice rád tančí a zpívá, ale jinak je spíš plachý. *Často se Langer celé dny toulá po kraji. Ale samotář není, děvčata nenechává na pokoji. Tu žertem políbí, na tu zas písničku složí, s děvečkou prý se v přístodůlku válí. Ale má rád z haltýřů Mārinku, kam ta se hne, všude je jí v patách.*²¹⁴

Mārinka se ale Josefa bojí a ani její rodiče mu ji nechtějí dát, *vždyť mladý ničím není.*²¹⁵ Langer si sice v hospodě s každým připíjí, všechna děvčata provede, ale jeho vlastní improvizované krakováčky jej rozplácou. Lori se ho pokouší odvést, ale on začne dál pít.²¹⁶ Druhý den střízlivý Langer poučuje Lori, prý nejmoudřejší děvče z Bohdanče, o tom, že napodobováním nikdy nevznikne poezie, narážející na Langrovu kritiku Čelakovského *Ohlasů písní českých*. Dále si zahořklý Langer stěžuje, že o něj přátelé nejeví zájem. Lori změní téma a nabízí Jaroslavovi, že zůstane, že neodjede do Chotěboře a že se s ním bude scházet při měsíčku, Langer ale odmítá *ji*, jsou přece příbuzní. A pak si dále stěžuje, tentokrát na Máchu, který je králem, kdežto Langer ani tím knížetem básníků. Langer o sobě tvrdí, že patří do starého železa a bude jen po hospodách zpívat.²¹⁷ Lori od sebe ale dál odpuzuje, a po jejím odjezdu prý téměř neopouští svůj „hrad“ totiž besídku na zahradě, kterou známe z Tylovy Poslední procházky. *Na papírech se ukládá prach, láhev je stále čerstvá.*²¹⁸ Poprvé svůj hrad opustí, když se dozví o Lořině smrti, u jejího mrtvého těla tráví noc. Podruhé Jaroslav vyšel ven, na pozvání pardubických vlastenců, na jejichž merendě se opil do bezvědomí. (O této události se Srbová pravděpodobně dozvěděla z Pichlových *Vlasteneckých vzpomínek*) Langer umírá a měšťané se shodují, že smrt je pro

²¹¹ SRBOVÁ, *Létavice*, s. 67.

²¹² Tamtéž, s. 68n.

²¹³ Tamtéž, s. 70.

²¹⁴ Tamtéž, s. 70.

²¹⁵ Tamtéž, s. 71.

²¹⁶ Tamtéž, s. 71.

²¹⁷ Tamtéž, s. 72n.

²¹⁸ Tamtéž, s. 74.

něj vysvobozením, na pohřbu není mnoho pláče. Srbová připomíná problém při Langrově pohřbu, kdy voda, která zaplnila vykopaný hrob, nedovolila položit rakev na dno jámy.²¹⁹

Loučení

Druhá Hamplova povídka o Langrovi vyšla v Hamplově sbírce *Červánky* v roce 1942 a je v ní zařazena na první místo. Od dvou zbývajících povídek se liší tím, že jejím hlavním hrdinou není Jaroslav Langer, ale Josef Bojislav Pichl, v jehož *Vlasteneckých vzpomínkách* se Hampl pro svou povídku inspiroval.

Povídka začíná v kavárně ve starém Ungeltě, do které přichází mladý Bojislav Pichl posedět mezi české vlastence. Student Pichl si může dovolit s vlastenci vysedávat a dokonce za ně platit útratu, vyhrál totiž nedávno dvě stě třicet zlatých v loterii.²²⁰ U stolu spolu sedí vlastenci a Langrovi přátelé jako Tyl, Pelikán, Tomíček, Šembera a Franta.²²¹ (Pichl ve svých *Vzpomínkách* uvádí dlouhý seznam účastníků, sebe jako nejpilnějšího návštěvníka klade na první místo a dále kromě výše zmíněných například Kollára, Erbeny, Máchu a Hajniše, Rybičku, Malého a Filípka, tedy autory, jejichž více či méně velká díla věnovaná Langrovi jsem v této práci zkoumal.²²²) Pichl si sedá vedle Franty Šumavského a hned se ho začne vyptávat: „*A proč sem mezi vás také někdy nepřijde pan Langer, hlava Čechoslava?*“²²³ od Tyla a Pelikána se Pichl dozví, že Langer se společnosti vyhýbá, víc času tráví v divadle. Od tohoto choulostivého tématu, je ale rychle odvedena pozornost, Pichl se ale vyptává dál a prosí vlastence, aby někdy Langra přivedli s sebou, což mu Tyl slíbí. Hovor vlastenců dále pokračuje o nepřítomném Jaroslavovi, Pelikán vychvaluje jeho selanky, kdežto Tyl sedí tiše a myslí na Langra, v duchu o něm a o Bohdanči hovoří stejnými slovy, jako později v Květech.²²⁴ Když se společnost počne rozcházet, Pichl odejde spolu s Frantou a cestou se ho ptá na Langrův vztah k divadlu, o čemž Franta nechce mluvit, ale Pichl se nenechá odbýt a dozví se od Franty o *Márince Záleské*, nedokončené Langrově hře, a dozvídá se, byť mlhavě, o Langrově lásce k nejmenované hraběnce, což se Franta rychle snaží zamluvit, pak se ale při hovoru o hraběnce rozpláče.²²⁵

Pichlův zájem o Jaroslava je ještě více podpořen a tak se rozhodne, že Langra navštíví v jeho bytě, jehož adresu si předem zjistil. Tady se opět setkává děj povídky

²¹⁹ SRBOVÁ, *Létavice*, s. 74n.

²²⁰ HAMPL, *Červánky*, s. 4n. PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 69n.

²²¹ HAMPL, *Červánky*, s. 5.

²²² PICHL, *Vlastenecké vzpomínky*, s. 72n.

²²³ HAMPL, *Červánky*, s. 5n.

²²⁴ HAMPL, *Červánky*, s. 6n; TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 10 a 12.

²²⁵ HAMPL, *Červánky*, s. 9n.

s Pichlovými memoáry. Pichl zaklepe a je nevrle vyzván, aby vstoupil. V pokoji, jak už víme, nalézá básníka téměř nahého, ležícího holým břichem na zemi s kalamárem zabodnutým do podlahy, kterak píše nějakou ze svých satir. Hampl na rozdíl od Pichla přidává poznámku o pěkně dozadu sčesaných vlasech, aby zjemnil negativní dojem, který Langrův životní styl zanechal na skutečném Pichlovi.²²⁶ Langrovo chování v povídce ovšem negativní dojem ospravedlňuje, Langer se vysmívá časopisu, pro který Pichl začíná psát, chlubí se, že měl za profesory Chmelu a Klicperu, a že oni jsou jediní mimo Prahu, kteří stojí za jeho pozornost, na domov Langer zapomněl. Ani hovor v kafírně mu není dost dobrý, chodí tam jen hrát a lízat u toho rosoličku (O hře a své radosti z ní mluví Tylovými slovy z *Poslední procházky*). Pichl připomene, že Palacký by mohl sehnat Langrovi nějaký úřad, ale i tím básník pohrdá: „*Ouřad?*“ *zasykl básník. „Já nemám pro žádný ouřad posedění. Pro mne jsou lejstra pekelnými trhačkami.*“²²⁷ Pichl odchází z Langrova bytu nepříjemně překvapený básníkovou povahou a od toho okamžiku vypravěč věnuje svou pozornost Langrovi.²²⁸ Langer je od psaní Márinky Záleské vyrušen úředním psaním, které mu oznamuje povinnost odejít z Prahy, protože nemá v hlavním městě žádné zaměstnání. Langer z Prahy odejít nechce, má přece časopis a přátele vlastence, vzpomene si, že Palacký by mu mohl zajistit místo u Kinských, i do úřadu by byl Langer ochotný nastoupit, jen kdyby nemusel z Prahy. Pak Langra napadne, že možná musí z Prahy odejít, protože se hraběnka nebo její rodina dozvěděla o jeho zájmu o ni. A nakonec Langer dostane dopis z domova, který ho volá zpět na venkov, otec potřebuje vypomoci v úřadě a také se ve východních Čechách chystá verbování do armády, kterému by nezaměstnaný Langer určitě neušel. Poslední večer v Praze vidí Langer naposledy v divadle hraběnku a povídka končí Langrovým dopisem přátelům těsně před jeho odjezdem z Prahy.²²⁹

Tato povídka je zajímavá v tom, že v ní Hampl uvádí všechny možné důvody Langrova odchodu z Prahy a uvádí, že se na básníka všechny sesypaly najednou, v *Básníkovi ztraceném životě* Hampl píše, že skutečný Langer odešel z Prahy výhradně na otcovo přání.²³⁰

²²⁶ HAMPL, *Červánky*, s. 14.

²²⁷ Tamtéž, s. 15n.

²²⁸ Tamtéž, s. 19.

²²⁹ Tamtéž, s. 20.

²³⁰ HAMPL, *Básníkovi ztracený život*, s. 89.

Shrnutí

Příčiny vzniku tří langrovských povídek neznám a pochybuji, že je dnes možné je zjistit. Vím ovšem, že všechny tři povídky vyšly v rozmezí let 1940-1944, možná v souvislosti s literární tendencí vracet se k významným postavám českého národního obrození a české historie vůbec, což je tendence pro tuto dobu národního ohrožení typická. Langer samozřejmě nebyl postava stejně významná jako například Božena Němcová, proto mu je i ve čtyřicátých letech věnováno méně pozornosti. Langrův největší občanský vzdor, vydání básně *České lesy*, je zmíněn jen v *Bohdanečské merendě*, a to jen jako něco, co způsobilo problémy Langrovi otci, úředníkovi, a samého básníka se příliš nedotklo.²³¹ Příčinou vzniku Hamplových povídek může být i jeho bádání o Langrovi, které v roce 1946 vyústí ve vydání biografie *Básníkův ztracený život*. Protože povídky vyšly krátce po sobě, není možné vykládat rozdíly v charakteristice Langra dobou vzniku, a protože dvě z nich napsal František Hampl, který znal Langrův život podrobně, není příčinou ani různá míra autorovy informovanosti o Langrovi. Domnívám se, že příčina je v modelovém čtenáři povídky a funkci povídky, Langer se stal literární postavou a jako takový se stal nástrojem autora.

Tématem *Bohdanečské merendy* je Langrova nešťastná láska k dívce z Bohdanče, a celá povídka se odehrává během dvou dní kolem jedné ze slavností, se kterou je Langer pevně spojen duchem i tělem, jak jsme se dozvěděli od faráře Pábíčka. Ať už je Langer na merendě, na hrázi rybníka Rozkoše, nebo na hřbitově, je v Bohdanči, v dobrém i ve zlém, do Bohdanče přišel před začátkem povídky a kromě návštěvy umírající Lori a jednoho neúspěšného výletu na slavnost v Pardubicích jej neopustí. V této povídce se Hampl snaží dát co nejvíce najevo Langrovi spojitost s Bohdančem a to vytvořením kontaktu mezi Langrem reáliemi skutečného Bohdanče (radnice, ulice, rybníky, hřbitov a městská kronika) a bohdanečskými měšťany (Pravděpodobně skutečně žijící Langrovi současníci, kteří si o Langrovi povídají a vyjadřují svůj názor na něj, včetně autorit v podobě kantora, faráře a purkmistra. Povídku vydal bohdanečský Muzejní spolek, který pravděpodobně neměl velký náklad, a všichni odběratelé museli mít nějaký vztah k Bohdanči a proto jim je zdůrazňováno, že Langer je jejich. Povídka se jmenuje *Bohdanečská merenda*, je prvním svazkem, které muzeum vydalo, na přebalu je Langer nakreslený podle portréту tehdy visícím v Bohdanečském muzeu a za Langrem je veduta Bohdanče. Langrova povaha tu tedy není tak důležitá, Langer může být skvělý tanečník, vesele bavit celou společnost a

²³¹ HAMPL, *Bohdanečská merenda*, s. 15.

zároveň být plachý a neobratný při hovoru s milovanou Lori, její neopětování lásky dovede Langra k pití a její smrt do hrobu.

Povídka Olgy Srbové nespojuje Langra tolik s Bohdančem, její úvod spojuje Langra se slavnými postavami národního obrození, s Palackým a Čelakovským a s méně slavnými Kamarýtem a Vinařickým a zobrazuje Langra jako oběť osudu, kterému podlehne, jak napovídá název povídky, *Chabé srdce*. Langer tu dokonce uvažuje o sebevraždě, ale nenalézá v sobě síly ani k daleko méně osudovým činům, psaní mu nejde, sbírání lidové slovesnosti je v povídce popsáno jako bláznovská činnost, milované Márinky se bojí, a raději pije. Sice mu jeho pražští přátelé píší dopisy a do pardubické společnosti je zván a Lorinka ho miluje, Langra nic z toho neláká a volí raději pití, i jeho „hrad“, besídka na zahradě neslouží už ke psaní. Podle Langrova otce je příčinou toho všeho fakt, že byl vlastenci přeceněn „*Přecenili jste ho, a tím jste mu ublížili.*“²³² Langrovi se nedostává útěchy ani ve smrti, na smrtelné posteli se (stejně jako v *Bohdanečské merendě*) bezhlesně pomodlí Otčenáš a umírá obklopen rodinou, ale ani země ho nechce přijmout, jeho rakev vyplaví voda. Podtitulem sbírky Olgy Srbové zní Povídky o marném hledání. Z této povídky ale nevyplývá, co by Langer hledal, Langer je tu postava slabá, pasivní oběť, která si za svá příkoří může často sama. Takový Langer se hodí do sbírky povídek s nešťastným koncem, ale samozřejmě by se nehodil do *Bohdanečské merendy*, s takovým Langrem je těžké soucítit, ještě těžší s ním sympatizovat a je nemožné si ho vážit.

Druhá Hamplova povídka, *Loučení*, se chronologicky odehrává před *Bohdanečskou merendou*, ukazuje Langra před odchodem z Prahy a jejím tématem je, Langrova nechuť k opuštění Prahy. I v *Bohdanečské merendě* je zmíněno, že Langrův příchod do Bohdanče byl nedobrovolný, víc se ale tento fakt nerozebírá. Soubor povídek *Červánky*, v kterém tato povídka vyšla, vypráví o pro běžného čtenáře méně známých postavách národního obrození (Langer, Chmelenský, Kalina) a povídka o Langrovi je prakticky umístěna na první místo, v její první části se čtenář s mnoha postavami seznámí, včetně Langra, o kterém poprvé slyšíme z úst vlastenců v kavárně. Zbývající dvě povídky v *Červánkách* jsou milostné, je zvláštní, že zrovna povídka o Langrovi tematizuje Langrův odchod z Prahy víc než Langrovu nešťastnou lásku. I v této Hamplově povídce má Langer dvě polohy, přímo se s ním čtenář seznámí a vidí ho jako bohémského spisovatele, který se vysmívá časopisu a tím i svému návštěvníku, šestnáctiletému Pichlovi. Hamppl při psaní povídky velice zřetelně vycházel z Pichlových vlasteneckých vzpomínek, Pichl sice skutečně neměl

²³² SRBOVÁ, *Létavice*, s. 75.

z Langra dobrý dojem, nenaznačuje ale, že by Langer jakkoli vystupoval proti němu nebo proti jeho časopisu. Ve zbývající části povídky je Langer nešťastný z nepřítomnosti milované hraběnky a z nutnosti rozloučit se s milovanou Prahou. Takový obraz Langra opět odpovídá předpokládanému účelu povídky, povídka představuje čtenáři základní rysy o Langrově životě, jeho nešťastnou lásku a nepřízeň osudu, z Prahy Langer odchází z nařízení úřadu i otce. V této povídce není Langer jen obětí osudu, jako u Srbové, ale není ani významným rodákem, jako v druhé Hamplově povídce. Takový Langer patří do Prahy a patří mezi své vlastenecké současníky, mezi povídky o takových mužích je koneckonců *Loučení* zařazeno.

Langrův Bohdaneč

Kromě stoletého výročí Langrova narození a úmrtí byl pro jeho druhý život významný rok 1861. V tomto roce vyšly Langrovy sepsané spisy a dva články, které byly cenným pramenem pro poznání Langrova dožívání v Bohdanči. Čtvrtou, pro Langra významnou událostí vázající se k tomuto roku bylo odhalení Langrova pomníku na bohdanečském hřbitově. Tato událost je velice podrobně popsána v bohdanečské kronice a je nejvýznamnější i nejobsáhlejší vzpomínkou na slavného městského rodáka, která na stránkách kroniky je.

Kromě městské kroniky se můžeme o události dočíst v časopise *Obrazy života*, ve kterém Jiljí Vratislav Jahn, básník, pedagog původem z nedalekých Pardubic, podává podrobnou reportáž o první Langrově slavnosti v Bohdanči. Z odhalení pomníku se stala městská společenská událost plná symbolického vzpomínání na patnáct let mrtvého pijana, který byl ve svém rodišti brán jako přinejmenším podivín, ale to se ani v zápisu v kronice ani v Jahnově článku, samozřejmě nepřipomíná.

Město Bohdaneč sice uspořádalo pro mrtvého básníka velkou vlasteneckou slavnost, ale Langrův poměrně skromný a střízlivý pískovcový pomníček zaplatil nakladatel Ignác Leopold Kober, který se akce zúčastnil.²³³

Slavnost se odehrála v neděli 8. září roku 1861 a po příjezdu hostů od Přelouče, Pardubic a Prahy, začala zpěvem na náměstí, provoláváním slávy a pohoštěním na městské radnici. Po mši v hřbitovní kapli byl odhalen pomník, ozdobený slovanskými barvami a vavřínovým věncem dovezeným z Prahy.²³⁴ Jan Evangelista Kosina, gymnaziální profesor, podle Jahnova článku Langrův přítel a příbuzný, měl proslov o důležitosti oslavy a dokončil ho provoláním slávy Langrovi.²³⁵ Po položení věnce se opět zpívalo a ve dvě hodiny odpoledne se konala na radnici hostina, která se později změnila v merendu, která pokračovala až do ranních hodin. Po hostině se slavnost vedená jakýmsi panem Snětivým, prý vřelým přítelem Langrovým, přesunula do domu, kde bydlela Langrova rodina.²³⁶

V roce 1848 se Jaroslavův otec Josef odstěhoval za dcerou Františkou do Jaroměře, kde zemřel v roce 1852, tři roky po své dceři. Než se odstěhoval, prodal dům i pozemky Bernardu Kafkovi.²³⁷ Podle městské kroniky žid Bernard Kafka, o kterém není jisté, zda se oslavy sám zúčastnil, vlídně vlastence ve svém domě přijal a z vlastní vůle označil svůj

²³³ JAHN, Náhrobek Jaroslava Langra. *Obrazy života*, s. 317.

²³⁴ První pamětní kniha města Bohdanče, s. 133n.

²³⁵ JAHN, Náhrobek Jaroslava Langra. *Obrazy života*, s. 317.

²³⁶ První pamětní kniha města Bohdanče, s. 134n.

²³⁷ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 167.

dům prapory. Návštěvníky dychtící spatřit zahradní besídku, ve které trávil Langer většinu času (kronikář ji dokonce označuje za básnickou rezidenci, my ale díky Kosinovým vzpomínkám víme, jak Langer trávil svá poslední léta), ale musel Kafka zklamat, na jejím místě nyní stála palírna kořalky.²³⁸

Slavnost pokračovala na radnici vyzdobené portréty slavných Čechů, Husa, Žižky, Palackého, Přemysla Otakara, knížete Břetislava a další, i samozřejmě Františka Josefa I., který je ale v Jahnově článku titulován jako Jeho Milost král český (ač nikdy korunován nebyl) a ne jako císař, podle Jahna byli účastníci oblečeni převážně v národním kroji.²³⁹ Slavnost byla velikým vlasteneckým vzepětím v Bohdanči, jehož měšťané se, aspoň podle kronik, nijak vlastenecky neprojevovali, pokud nepočítáme sbírku na Národní divadlo a podobné události.

Kromě jídla se během slavnosti častokrát zpívalo (Kde domov můj, Hej Slované...) a recitovalo, student Steinmann (pravděpodobně synovec Kateřiny Steinmannové a tedy bratranec Kosiny) přečetl *České lesy*. Jahn hovoří i o oslavném proslovu věnovaném Langrovi, který přednesl blíže neurčený p. Čeněk. *Čistá duše básníková viděla vše v jiném světle a rouše. Vy vidíte jen sprosté rybníky, kde ryba se chová – luka, kde seno se sklízí – strom, který dá chládek – skřivánka, který zpívá... básník ale vidí a slyší více.*²⁴⁰ Takový proslov asi na zemědělské obyvatelé Bohdanče nezapůsobil, není tedy divu, že ho bohदानecký kronikář nezmínil. Slavnost skončila tancem na radnici, který trval až ke čtvrté hodině následujícího rána.²⁴¹

Zpráva o této slavnosti se na stránkách kroniky i *Obrazů života* shoduje, zdá se, že šlo o událost pro Bohdaneč důležitou, slavnost probíhala dlouho a přijelo několik i celonárodně významných hostů, samotná slavnost byla ale spíš demonstrací vlastenectví, než oslavou Langra, průběh posledních let Langrova života nenaznačuje, že by měl Langer v Bohdanči mnoho přátel, do Bohdanče se neměl za kým vracet, a kromě rodiny ho pravděpodobně nikdo osobně nepostrádal. Roli ale hrálo, že Langer byl Čech a místní rodák, proto musel být oslaven se vši pompou, byť se jednalo víc o oslavu českého národa a Bohdanče, než samotného básníka. Langrovi se samozřejmě dostatečně provolávala sláva, ale hovořilo se jen o jeho přínosu pro národní věc, a z jeho díla se četly jen *České lesy*, jeho nejvíce národní dílo. Je možné, že během oslav došlo i na nějaké vzpomínání na

²³⁸ První pamětní kniha města Bohdanče, s. 135.

²³⁹ JAHN, Náhrobek Jaroslava Langra. *Obrazy života*, s. 318.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 319.

²⁴¹ První pamětní kniha města Bohdanče, s. 136.

Jaroslava Langra jako na skutečného člověka, ale to nebylo do kroniky ani časopisu zaznamenáno, není to totiž třeba pro obraz Langra jako národního básníka.

I Langrův pomník, postavený na čestném místě proti vchodu hřbitovní kaple a vedle hrobu určeného pro místní faráře, je neosobní (Dnes na něm kromě jména Langrova dokonce visí i jméno Františky Steinmannové a Vratislava Kosiny, tedy dvou příbuzných jeho milované Kačenky), je ozdoben neutrálními atributy básníků, lyrou a vavřínovým věncem, a jeho nápis uvádí jen Langrovo jméno, titul básník český, datum a místo narození a úmrtí.

I v Bohdanči se na Langra po velké slavnosti zapomnělo. Čas od času můžeme na stránkách kronik nalézt připomínku výročí narození nebo úmrtí básníka, ale další události, která Langra nějak připomíná je založení občanské besedy Langer v únoru 1886,²⁴² a pořízení pamětní desky na budově lázeňské restaurace, která stojí na místě Langrova domu, v srpnu 1894. I této události se účastnil Jan Evangelista Kosina, nyní již zemský školní rada.²⁴³ Více se Langrovi v Bohdanči věnoval až František Hampl.

Langrovo jméno nese jeden z pavilonů bohdanečských lázní a ulice, na které stával dům Langrovy rodiny. Na místě domu je lázeňská restaurace, se zahrádkou. Pokud je vytažena markýza kryjící zahrádku restaurace, není Langrova pamětní deska vidět. Dá se říct, že nyní, více než sto šedesát let po Langrově narození, se i v Bohdanči jinak na Langra zapomnělo.

²⁴² Druhá pamětní kniha města Bohdanče (IIa), s. 108.

²⁴³ První pamětní kniha města Bohdanče, s. 192.

Závěr

V roce 2016, kdy jsem se rozhodl začít psát tuto práci, uplynulo od Langrova narození dvě stě deset let. Langer zemřel mladý, neměl příliš času na svou básnickou tvorbu, roku 1829 vydal *Kopřivy*, o rok později *Selanky* a redigoval se svými přáteli časopis. Téhož roku poprvé odešel z Prahy. O rok později, v roce 1831 napsal svá nejznámější díla, *České lesy*, *Bohdanecký rukopis* a *Den v Kocourkově*. (Díla satirická budí pozornost literárních historiků i v poslední době.²⁴⁴) Od roku 1833 bydlí trvale v Bohdanči, kolem roku 1842 se pravděpodobně propadá do alkoholismu a v roce 1846 umírá. Takový je Langrův život, zhuštěný na data. A jeho druhý život?

Už rok po Langrově smrti vychází *Poslední procházka s dvěma umrlýma*, asi nejcitovanější z pramenů o Langrovi, Tyl ve svém článku ukazuje svůj něžný vztah k Langrovi a líčí Langra jako jednoho z mála vlasteneckých básníků té doby, kdysi oblíbeného. A Tyl zároveň píše, *sotva minulo několik let, odešel jsi a již tvé jméno neznají*.²⁴⁵ Od Langrovy smrti uplynul pouhý rok, ale od jeho odchodu z Prahy a vůbec z veřejného života, uplynulo dlouhých čtrnáct let, Langer mohl být snadno zapomenut, zvláště když většina jeho děl vyšla časopisecky nebo celkem pochopitelně v malých nákladech.

Na dalších čtrnáct let se opět po Langrovi slehla zem, a pak, v roce 1861, na začátku dlouhého klidného podzimu habsburské monarchie, přerušeno jen krátkou válkou o pět let později, nastal největší vrchol zájmu o Langra, nikdy potom nebylo Langrovi věnováno tolik pozornosti. V roce 1861 vycházejí, péčí Václava Filípka v Kobrově nakladatelství, Langrovy sebrané spisy a k nim jeho první biografie. Při této příležitosti se v Lumíru objeví dvě vzpomínky na Langra v jeho bohdanečském exilu a v tomtéž Bohdanči se pořádá velká vlastenecká slavnost připomínající slavného rodáka, ale oslavující jeho rodné město, spíš než jeho samého.

Následuje další dlouhé období, kdy není Langrovi věnována téměř žádná pozornost, i když se o něm píše ve dvou autobiografiích, které v této době vycházejí, v životopise Kosinově a Pichlově. S blížícím se přelomem století, literární historik Jaroslav Vlček věnuje Langrovi a Rubešovi jednu ze svých *Několika kapitolek z dějin naší poezie*.²⁴⁶ V roce 1903 vychází *Literatura česká devatenáctého století*, v které je Langrovi věnováno

²⁴⁴ POKORNÁ, *Ženské pokolení v Kocourkově*, HEMELÍKOVÁ, *Recepce Rukopisů v humoru a v satíře*.

²⁴⁵ TYL, *Moje poslední procházka s dvěma umrlýma*, s. 6.

²⁴⁶ VLČEK, *Několik kapitolek z dějin naší poezie*.

dost prostoru, a v roce 1906, sto let po Langrově narození, vychází dva články Zdeňka Nejedlého, ve kterých se o Langrovi opět mluví jako o zapomenutém. *Jméno to dnes známo skoro už jen literárním historikům, širší obecnost málo je zná.*²⁴⁷

V desátých letech dvacátého století vycházejí další dějiny literatury, ty ale, ač se v nich o Langrovi píše, nepovažují za zvýšení zájmu o něj. Ve stejném období, v desátých a dvacátých letech, ale o Langrovi píše Josef Pešek, který na stránkách různých, nejen odborných, časopisů skládá druhý Langrův životopis a vydává výbor z jeho korespondence.

Ve čtyřicátých letech, v souvislosti s velkým rozšířením zájmu o české spisovatele národního obrození, se také v nebývalé míře objevuje zájem o Langra. Pozornost budila tragičnost Langrova osudu, zejména jeho nešťastné lásky, nucený odchod z Prahy. Nadaný muž, který umírá jako alkoholik v mladém věku po tom, co bylo jeho srdce vícekrát zlomeno a on odešel z cizí vůle z Prahy, kde měl šanci svůj básnický talent plně využít a dosíci slávy. Ve čtyřicátých letech se Emil Felix věnuje *Milenkám českých básníků*, O Langrově hraběnce píše do *Lidových novin* Rudolfína Holešovská, František Hampl tvoří třetí Langrův životopis a vycházejí všechny tři langrovské povídky. Všechna tato díla jsou zaměřena na široké publikum, zdálo by se, že měla šanci probudit zájem o Langra, ale nestalo se tak.

Langer je opět zapomenut. V roce 1957 vychází výbor z Langrova díla *Bodláčí a růže*, v edici Světová četba, pro dnešního čtenáře nejsnazší možnost, jak se k Langrovu dílu dostat. Příspěvek Oldřicha Bachmana z roku 1958 je velice zajímavý, přináší do „langrologie“ množství originálních myšlenek, snaží se vyvrátit některá „obecně známá“ fakta, o Langrově životě, jako je příčina jeho odchodu z Prahy a alkoholismus, bohužel se nejedná o článek, který by měl širší odezvu.

V osmdesátých letech píše o Langrovi velice zajímavé eseje Ivan Slavík, v kterých srovnává Langra se známějšími osobnostmi devatenáctého století, s Čelakovským, Máchou a Erbenem a ve Slavíkově pojetí toto srovnání nedopadá pro Langra nepříznivě, Langer je talentovaný básník, který byl zapomenut neprávem.

A o Langrovi jako zapomenutém, nebo doslova polozapomenutém píše Václav Vaněk ve svém článku „*Juž jsem pryč!*“ v příloze časopisu Host v roce 2011. Vaněk píše: „*Literární dějiny i slovníky shodně konstatují, že Langer je osobností klíčového významu,*

²⁴⁷ NEJEDLÝ, Vzpomínka na J. J. Langra, *Zvon*, s. 691.

*ale nehodují se v tom, jaké dveře vlastně tento klíč odemyká. Jedni v něm vidí předchůdce humoristů Rubeše a Havlíčka, druzí připomínají, jak hluboce ovlivnil K. H. Máchu.*²⁴⁸

Bylo to vidět již v kapitole o Langrově díle, když jsem psal o Langrovi ve vysokoškolských učebnicích, Langer není přesně zařazen mezi ostatní spisovatele, to podle mého názoru škodí všeobecnému povědomí o něm. Langer není probírán na středních školách a na vysokých školách je při výuce literatury probírán spíše na okraj, domnívám se tedy, že dokud se nevrátí vlna zájmu o české národní obrození nebo pokud se nezmění školní osnovy, zájem o Jaroslava Langra nevzroste.

František Hampl v závěru Langrova životopisu *Básníkův ztracený život* stručně líčí Langrův druhý život a kromě toho píše *A přece jeho lidský osud i pěkné dílo lákalo k důkladnějšímu zpracování. Dva mladí lidé začali psát disertační práce o Langrovi, jeden v Praze, druhý v Brně – ale oba nedokončili těch prací a předčasně zemřeli.*²⁴⁹ Jsem rád, že jsem tuto práci, byť bakalářskou, dokončil živ a zdráv.

²⁴⁸ VANĚK, „Juž jsem pryč!“. *Host do školy*, s. 12.

²⁴⁹ HAMPL, *Básníkův ztracený život*, s. 170n.

Prameny a literatura

Výběr z Langrova díla a korespondence

LANGER, Josef Jaroslav. *Bodláčí a růže*. Praha. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, n. p. Vydání první, 1957.

PEŠEK, Josef. Z korespondence Josefa Jaroslava Langra. Část první. *Časopis pro moderní filologii*, 1911, ročník 1., s. 147–150; 251–253; 340-343; 430-434.

PEŠEK, Josef. Z korespondence Josefa Josefa Jaroslava Langra. Část druhá. *Časopis pro moderní filologii*, 1912, ročník 2., s. 44-46; 148-149; 246-249; 343-347; 454-456.

PEŠEK, Josef. Z korespondence Josefa Jaroslava Langra. Část III. *Časopis pro moderní filologii a literatury*, 1913, ročník 3., s. 58-61; 147-151; 261-263; 368-371.

Bohdanečské kroniky

Státní okresní archiv Pardubice. Fond AM Bohdaneč. AM 1 : 368. První pamětní kniha města Bohdanče. SK 368

Státní okresní archiv Pardubice. Fond AM Bohdaneč. AM 3 : 369. Druhá pamětní kniha města Bohdanče (IIa). SK 369

Státní okresní archiv Pardubice. Fond AM Bohdaneč. AM 3 : 370. Druhá pamětní kniha města Bohdanče (IIb). SK 370

Memoárová literatura a osobní vzpomínky na Langra

HAJNIŠ, František. Zpomínka na Jaroslava Langra. *Lumír*, 1861, ročník 11., č. 18, s. 419-421.

KOSINA, Jan Evangelista. *Život starého kantora: autobiografická líceň*. Olomouc. R. Promberger, 1899. 2 díly.

PICHL, Josef Bojislav. *Vlastenecké vzpomínky*. Praha. František Borový. 1936.

RYBIČKA, Antonín. Zpomínka na Jaroslava Langra. *Lumír*, 1861, ročník 11., číslo 8., s. 182-183.

TYL, Josef Kajetán. Moje poslední procházka s dvěma umrlýma. In LANGER, Jaroslav. *Srdce mého hlasy*. Karlín. Emil Šolc. 1916.

Povídky o Langrovi

HAMPL, František. *Bohdanečská merenda: O smutném osudu básníka Jaroslava Langra*. Lázně Bohdaneč. Musejní spolek. 1940. 45 stran.

HAMPL, František. *Červánky: O českých literátech třicátých a čtyřicátých let*. Praha. J. Otto. 1942. 86 stran.

SRBOVÁ, Olga. *Létavice: Povídky o marném hledání*. Praha. Nakladatelství národní práce. 1944.

Langrovy životopisy

FILÍPEK, Václav. *Jaroslav Langer in Spisy Jaroslava Langera*. Praha a Vídeň. Kober & Margraf. 1861.

HAMPL, František. *Básníkův ztracený život: O lidském osudu a básnickém díle Josefa Jaroslava Langra*. Mor. Ostrava. Nakladatelství Josef Lukasík, 1946. 185 stran.

PEŠEK, Josef. Několik slov o životě a díle Jaroslava Langra. In LANGER, Jaroslav. *Srdce mého hlasy*. Karlín. Emil Šolc. 1916

PEŠEK, Josef. Jaroslava Langra „Smutné lásky hrany“, odumírání a smrt. *Ženský svět*, 1917, ročník 21., s. 230-231; 250-258; 305-307; 364-369.

PEŠEK, Josef. J. Langer v letech 1830-1834. *Osvěta*, 1918, ročník 48., s. 112-118.

PEŠEK, Josef. Jaroslav Langer. *Česká revue*, 1925, ročník 18., s. 146-150, 199-206, 285-293

PEŠEK, Josef. Jaroslav Langer. *Česká revue*, 1926, ročník 19., s. 38-45

Dějiny literatury, slovníky a učebnice

ČERVENKA, Miroslav; MACURA, Vladimír; MED, Jaroslav; PEŠAT, Zdeněk. *Slovník básnických knih*. Praha. Československý spisovatel, 1999. ISBN 80-202-0217-X

FORST, Vladimír, ed. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1985. ISBN 80-200-0797-0.

HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: Česká literatura devatenáctého století*. Praha. ARSCI. 2010. ISBN 978-80-7420-011-3.

HANUŠ, Josef et al. *Literatura česká devatenáctého století: Díl druhý*. Praha. Jan Laichter, 1903.

JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české: Od nejstarších dob do probuzení politického*. Královské Vinohrady. Jan Laichter, 1911.

- JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české II. Od osvícenství po družinu Máje*. Praha. Jan Laichter, 1934.
- LEHÁR, Jan; STICH, Alexander; JANÁČKOVÁ, Jaroslava; HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha. Lidové noviny. 2013. Druhé, doplněné vydání, ISBN 978-80-7106-963-8.
- MENCLOVÁ, Věra; SVOZIL, Bohumil; VANĚK, Václav. *Slovník českých spisovatelů*. Praha. Libri. 2000. ISBN 80-7277-007-1
- MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl. Ladislav Horáček – Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X
- NOVÁK, Jan; NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české*. Brno. Atlantis. 1995. Vydání páté, ISBN 80-7108-105-1.
- POLÁK, Josef. *Česká literatura 19. století*. Praha. SPN. 1990. ISBN 80-04-23906-4
- VLČEK, Jaroslav. *Několik kapitol z dějin naší poesie*. Praha. Bursík a Kohout. 1898.
- VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury: Druhého dílu část druhá: K letům čtyřicátým století devatenáctého*. Praha. Jednota českých filologů. 1914.
- VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury IV: K letům čtyřicátým století devatenáctého*. Praha. L. Mazáč. 1931. Druhé, doplněné vydání.
- VODIČKA, Felix. *Dějiny české literatury II: Literatura národního obrození*. Praha. Nakladatelství Československé akademie věd. 1960.
- VOISINE-JECHOVÁ, Hana. *Dějiny české literatury*. Jinonice. H&H. 2005. ISBN 80-7319-031-1

Popularizační články v neodborném tisku a sbornících

- FELIX, Emil. *Milenky českých básníků*. Plzeň. Nákladem Emila Kosnara. 1940. 263 stran.
- HOLEŠOVSKÁ, Rudolfina. Langrova hraběnka ***. *Lidové noviny*, 1944, ročník 51., č. 303, s. 3.
- JAHN, Jiljí. Náhrobek Jaroslava Langra. *Obrazy života*, 1861, ročník 1., č. 8., s. 317 – 320.
- MALÝ, Jakub. Vlastenecké vzpomínky z doby před rokem 1848. *Světazor*, 1875, ročník 9., s. 171-174.
- MAREŠ, Jaroslav. Literární legenda. *Národní listy*, 1916, ročník 56., č. 117, s. 1-2.

NEJEDLÝ, Zdeněk. Vzpomínka na J. J. Langra: K dvojímu jubileu. *Zvon*, 1906, ročník 6., s. 691-693; 702-704; 717-719.

NEJEDLÝ, Zdeněk. Josef Jaroslav Langer o umění: Ke stým narozeninám básnickým (*12. Listopadu 1806). *Lumír*, 1906, ročník 35., s. 3-10.

SLAVÍK, Ivan. *Tváře za zrcadlem*. Praha. Vyšehrad. 1996.

ŠAFRÁNEK, Jan. Josef Jaroslav Langer: Literární úvaha. *Osvěta*, 1887, ročník 12., č. 9., s. 819 – 828.

ŠÍPEK, Karel. O Jaroslavu Langrovi. *Národní politika*, 1915, ročník 33., číslo 334., s. 1-2

Články v odborném tisku a sbornících

BACHMANN, Oldřich. Nové dokumenty ze života básníka Josefa Jaroslava Langra. In *Hradecký kraj: Sborník statí o přírodních poměrech a dějinných proměnách severovýchodních Čech*. Hradec Králové. Krajský dům osvěty. 1958. S. 279 – 303.

HEMELÍKOVÁ, Blanka. Recepce *Rukopisů* v humoru a v satíře. *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Praha. Academia. 2014, ISBN 978-80-200-2344-5.

KREJČÍ, Karel. Langerovy České lesy ve světle úředních dokumentů. *Listy filologické*, 1930, ročník 57., s. 209-222.

PEŠEK, Josef. Herlozsohnův časopis „Der Komet“ a Jaroslav Langer. *Listy filologické*, 1912, ročník 39., s. 257-262.

POKORNÁ, Magdaléna. *Ženské pokolení v Kocourkově: (na příkladu dvou předbřeznových satirických próz)* in *Cestou dějin 2*. Praha. Historický ústav. 2007. ISBN 978-80-7286-112-5

SKALIČKA, Jiří. *Satiry Josefa Jaroslava Langra kontra cenzura*. In *Studie o literatuře a překladatelství*. Praha. Státní pedagogické nakladatelství. 1962.

VANĚK, Václav. „Juž jsem pryč!“. *Host do školy*, 2007, ročník 1, číslo 1., s. 12-14.

Monografie

FILÍPEK, Václav. *Josef Kajetán Tyl: Jeho snažení a působení*. Praha. Kober. 1859

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Jinočany. H&H, 1995. Druhé doplněné vydání. ISBN 80-85787-74-1.

MAIXNER, Ladislav; VOLF, Jaromír; TERSCH, Pavel; MARŠÁLKOVÁ, Lenka. *Vědci, vynálezci a podnikatelé v Českých zemích: Marků, Diviš, Veverkové, Ressel, Perner*. Praha. Jonathan Livingston, 2016. ISBN 978-80-7551-030-3

URVÁLKOVÁ, Zuzana. *Dvojlomná zrcadlení: Dílo Karla Herloše-Herlošohna v českém literárním kontextu*. Praha. ARSCI. 2009, ISBN 978-80-86078-96-0.

WÖGERBAUER, Michael; PÍŠA, Petr; ŠÁMAL, Petr; JANÁČEK, Pavel a kol. *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-1938*. Praha. Academia. 2015, ISBN 978-80-200-2491-6.

ZÁVODSKÝ, Artur. *František Ladislav Čelakovský*. Praha. Melantrich. 1982.

